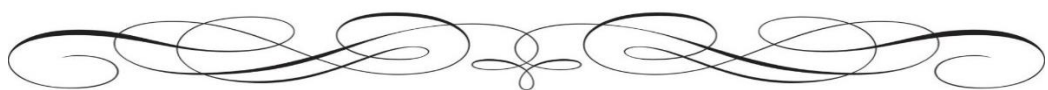
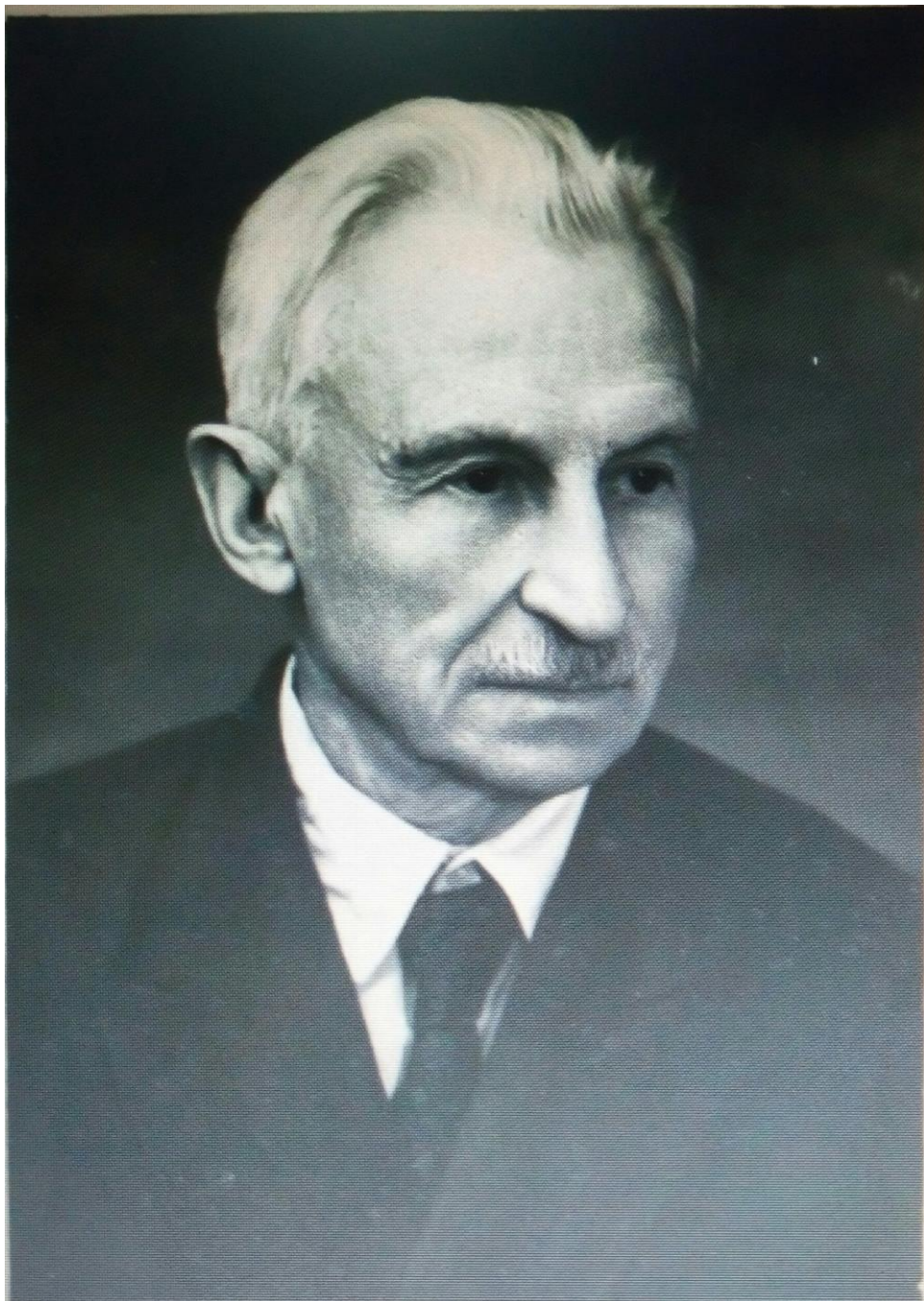
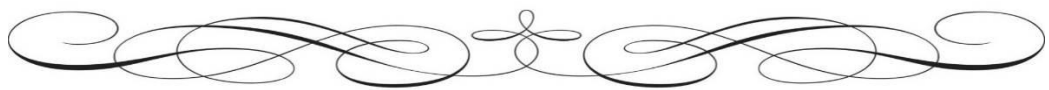
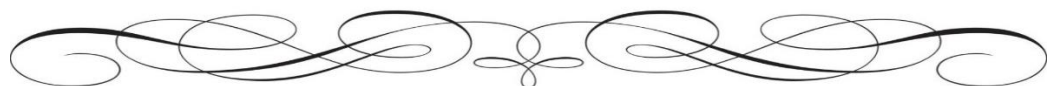

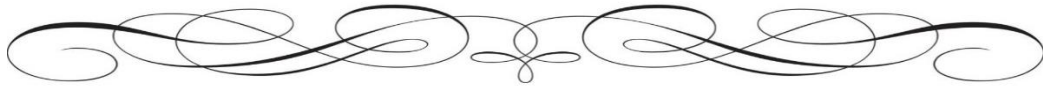
До 205-річчя бібліотеки Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя

**В'ячеслав Костянтинович Пухтинський
(14.12.1888–2.02.1980)**

Серія «Імена в історії бібліотеки»
Випуск 3

Галина Осіпова

**Маловідомі постаті бібліотеки
Ніжинської вищої школи:**

***В'ячеслав Костянтинович
Пухтинський***

(14.12.1888–2.02.1980)

Ніжин - 2023

УДК 027.7(477.51)«192/193»(092)
О -73

Рекомендовано до друку Бібліотечною радою
бібліотеки імені академіка М.О. Лавровського.
Протокол №6 від 30.11.2023 р.

Відповідальний за випуск:

О. С. Морозов – директор бібліотеки та Музею рідкісної книги
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Літ. редактор – **Д. М. Бобрик**

Редактор-бібліограф – **Л. П. Косовських**– завідувачка сектору
наукової бібліографії бібліотеки Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

О-73 **Осіпова Г.С.** Маловідомі постаті бібліотеки Ніжинської вищої
школи: В'ячеслав Костянтинович Пухтинський. Вип. 3. – Ніжин: Видавець
ПП Лисенко М.М., 2023. – 77с. – (*Імена в історії бібліотеки*)

Нарис присвячений В'ячеславу Костянтиновичу Пухтинському (1888–
1980), нині забутому українському вченому-антикознавцю, педагогу,
історичу, краєзнавцю, філологу, який протягом шести років (1929–1935)
очолював книгозбірню Ніжинського інституту народної освіти.
Висвітлюється його діяльність на посаді завідувача бібліотеки Ніжинської
вищої школи та його кропітка праця, яка сприяла становленню книгозбірні
у 20–30-х рр. ХХ ст. Уперше публікуються спогади В. К. Пухтинського про
Ніжинську вищу школу. Дослідження базується на широкому колі
маловідомих архівних матеріалів.

Видання адресоване бібліотекарям, студентам, історикам, науковцям,
всім хто цікавиться історією Ніжинської вищої школи.

«А скільки їх було – самовідданих і невідомих працівників в академічних, народних бібліотеках, котрі всю душу свою вклали в улюблену справу.

Їхні імена виринуть коли-небудь і стануть надбанням історії, коли з'являться більш вагомі дослідження в галузі історії бібліотек»

К.І. Рубинський

Вступне слово

Немає нічого сталішого за пам'ять... Бо світ, людина, її діяння чогось варті доти, доки жива пам'ять про них. Так твориться історія. Історія бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя триває вже більше двох століть, а це – ціла епоха навіть у масштабах нації, народу. Знання історії своєї бібліотеки, допомагає утвердитися, показати, якою значущою й цікавою вона є, які непересічні особистості присвятили їй своє життя. Це дає змогу довести своїм користувачам важливу й очевидну істину: бібліотека – це соціальний інститут, що концентрує інтелектуальні ресурси людства, створені упродовж віків багатьма поколіннями.

Бібліотеку Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя справедливо можна вважати однією з найдавніших в Україні науково-освітніх книгозбірень, які функціонують нині. Її було започатковано 1820 року одночасно з відкриттям у Ніжині Гімназії вищих наук князя Безбородька. Протягом двох століть бібліотека зберігала вірність своїй *alma mater*, своєму історичному призначенню. Тут працювали багато поколінь невтомних трудівників, беззавітно відданих обраній професії, справі освіти, вірному служінню її величності Книзі. У кожного з них своя доля, своє життя, своя історія. Збереження пам'яті про їхні діяння – наша почесна місія, адже без минулого, як відомо, немає майбутнього.

Саме тому, починаючи з 2019 року бібліотека започаткувала серію видань **«Імена в історії бібліотеки»**. Ця серія – підсумок прожитого й звершеного, але вона не має кінця, бо щодня літопис бібліотеки Ніжинської вищої школи пишеться далі, збагачується новими іменами, новими славними справами.

Третя збірка серії присвячена **В'ячеславу Костянтиновичу Пухтинському** (1888–1980), нині забутому українському вченому-

антикознавцю, педагогу, історика, краєзнавцю, філологу, першому штатному завідувачу бібліотеки, життя якого протягом пів століття було пов'язане з м. Ніжином. Людина, яка здобула чудову філологічну освіту, блискучий захист кандидатської роботи... Здавалося, попереду чекає велика кар'єра вченого. Але, на жаль, усі плани перекреслила війна.

Аналізується діяльність на посаді завідувача бібліотеки Ніжинської вищої школи та його кропітка праця, що сприяла становленню книгозбірні в 20-30-х рр. ХХ століття. Уперше публікуються колоритні спогади В. К. Пухтинського про Ніжинську вищу школу, візит до вищу М. О. Скрипника, який на той час очолював Народний комісаріат освіти УРСР. Ці спогади на сьогодні є безцінним джерелом для розуміння української історії 30-років ХХ ст.

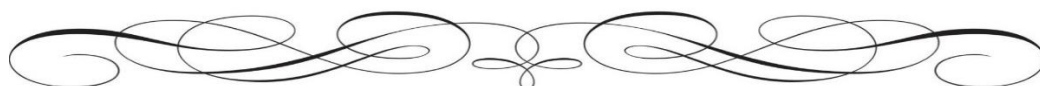
Авторка глибоко вдячна за допомогу в роботі над цим виданням директору бібліотеки імені М. О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя Олександрю Сергійовичу Морозову, завідувачці сектору наукової бібліографії Людмилі Павлівні Косовських, провідному бібліотекарю сектору фондів колекцій та рідкісної книги, Тетяні Володимирівні Давиденко, а також бібліотекарям студентського абонементу Юлії Іванівні Рожок, Ніні Олексіївні Ваврик.

Щира вдячність чудовому колективу Відділу забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області у м. Ніжині та архівістці I категорії Ользі Олександрівні Єфремовій, співробітникам Державного архіву Чернігівської області, де зберігається особовий фонд В. К. Пухтинського.

Висловлюю подяку керівниці Старобілоуського історичного комплексу Олені Євгенівні Малишко за окремі матеріали.

Галина Осіпова

*Ніжинський державний
педагогічний інститут
ім.М.В.Гоголя. 1939 рік.
Світлина невідомого автора*

*Костянтин Дем'янович
Пухтинський*

Майже двісті років триває нелегкий шлях, який пройшла бібліотека славетної Ніжинської вищої школи від часу свого заснування. Тут працювало багато поколінь невтомних трудівників, які доклали безліч зусиль до становлення, розвитку своєї «альма-матер», поклали на вітар «малої батьківщини» чимало років свого трудового життя. З діяльністю кожного з них пов'язана певна епоха в житті бібліотеки. Але, на жаль, так сталося, що їх імена канули у вічність історії. Саме до таких особистостей другої половини ХХ ст. належить В.К. Пухтинський. Життя та діяльність В'ячеслава Костянтиновича Пухтинського (14.12.1888 – 2.02.1980), який пройшов тернистий життєвий шлях, – важлива й сумна сторінка історії незалежної Української держави. Його ім'я опинилося в "зоні замовчування" на довгі роки. Ще за життя він був несправедливо забутий і до теперішнього часу залишається невідомим широкому колу громадськості. Лише побічно особистість історика, краєзнавця, філолога, перекладача згадується в контексті діяльності наукових й освітніх установ Ніжина та Чернігова. Серед праць науковців, які намагалися відкрити завісу забуття, слід відзначити наукові розвідки та дослідження краєзнавчого характеру О. Б. Коваленка, Л. П. Болви [1], Н. Дмитренко [2], Г. М. Дудченка, А. Ревенчук [3], І. Дивного [4], С. Зозулі [5]. Також серед сучасних досліджень обраної тематики варто відзначити публікацію О. Замятіної [6]. Але, на жаль, практично жодна праця не висвітлює діяльність В. К. Пухтинського як завідувача бібліотеки Ніжинського інституту народної освіти (далі – НІНО), хоча ця сторінка є надзвичайно важливою в житті вченого, який упродовж шести років очолював одну з найдавніших книгозбірень України. Щоправда, у 2012 році була надрукована невеличка стаття Н. О. Ленченко та І. П. Костенка [7], яка стосується діяльності В. Пухтинського як завідувача бібліотеки. Але вона лише у загальних рисах

окреслює означену тему. З огляду на усе вищезазначене, вважаємо за доцільне глибше висвітлити основні віхи біографії та професійної діяльності В. К. Пухтинського. У державному архіві Чернігівської області зберігається особовий фонд В. К. Пухтинського, до якого увійшли численні документи, листи й мемуари, що були передані істориком у 1970-х роках [8]. Серед матеріалів заслуговує на увагу автобіографія вченого, варіанти якої написані їм власноруч наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років. «Родился 14 декабря 1888 года в г. Чернигове в семье

Печатка Ніжинського
інституту народної освіти

учителя Черниговского городского 3-х классного училища. Отец – учитель, герой труда, отдавший делу просвещения 55 лет жизни, умер в 1945 году, мать – акушерка, умерла в 1930 году» [9]. Архівні документи свідчать, що після навчання в місцевій чоловічій гімназії, В'ячеслав Костянтинович здобув вищу освіту у Санкт-Петербурзькому історико-філологічному інституті на класичному відділенні по «разряду древних языков», після чого одержав «звание учителя гимназии, дающее все права кандидатов университетов, с правом преподавания древних и русского языков» [10]. Згодом В. К. Пухтинський учителював протягом 1912–1920 років у Києві (у VI чоловічій гімназії), ще 2 роки – у Сквирі на Київщині. В 1922–1925 роках працював у кількох установах рідного Чернігова, а з 1925 р. доля назавжди пов'язала корінного чернігівця з Ніжином. Тут, у Ніжині, він до 1929 року працював у різних окружних установах: чиновником управління соціального страхування, згодом – інспектором народної освіти. У 1930-х роках він також підпрацьовував у кількох середніх спеціальних навчальних закладах Ніжина та Ніжинської округи: викладав у Ніжинському ветеринарному технікумі та Носівській дослідній станції [11]. Після Губстраху В. К. Пухтинський нарешті починає працювати за фахом: з 25 вересня 1929 року його призначено викладачем німецької мови Ніжинського інституту народної освіти, а з 1937 року і до 23 серпня 1941 року обіймає посаду старшого викладача Ніжинського педагогічного інституту (далі – НПІ), викладаючи німецьку та латинську мови [12]. З осені 1929 до 22 липня 1935 року він також додатково завідує науковою бібліотекою цього навчального закладу [13].

Підкреслимо, що книгозбірня, яку очолював В. К. Пухтинський, була ровесницею Ніжинської вищої школи (надалі НВШ) і тому осмислення історії бібліотеки в контексті вивчення діяльності його особистості неможливе без дослідження її становлення і розвитку.

Неодноразова зміна назви бібліотеки як його структурного підрозділу відображала послідовні зміни статусу цього вищого навчального закладу. Зокрема, упродовж 1820–1832 рр. вона існувала як бібліотека Гімназії

*Печатка книгозбірні
Ніжинського інституту
народної освіти*

вищих наук князя Безбородька. У 1832 році гімназійну книгозбірню було перетворено на бібліотеку фізико-математичного ліцею. У цьому статусі вона проіснувала до 1840 року, коли ліцей було перепрофільовано на юридичний. З 1875 року книгозбірня ліцею стала бібліотекою Ніжинського історико-філологічного інституту. Згодом це була бібліотека науково-педагогічного інституту (1920–1921 рр.), Інституту народної освіти (1921–1930 рр.) [14, с. 216]. Постановою Наркомосвіти УРСР у 1930 р. Інститут народної освіти

реорганізувався в Інститут соціального виховання (далі – ІСВ) з 3-х річним терміном навчання із відділами: історико-економічним, філологічним, агробіологічним, фізико-математичним [15, с. 241]. 17 жовтня 1932 року за розпорядженням Народного комісаріату освіти України був відкритий Ніжинський педагогічний інститут професійної освіти для підготовки вчителів-предметників. У новоствореному навчальному закладі залишилися ті ж відділи, що і в його попередника – Інституту соціального виховання. А в 1933 р. частина інститутів соціального виховання й

*Чернігівська чоловіча гімназія.
Випуск 1907 року*

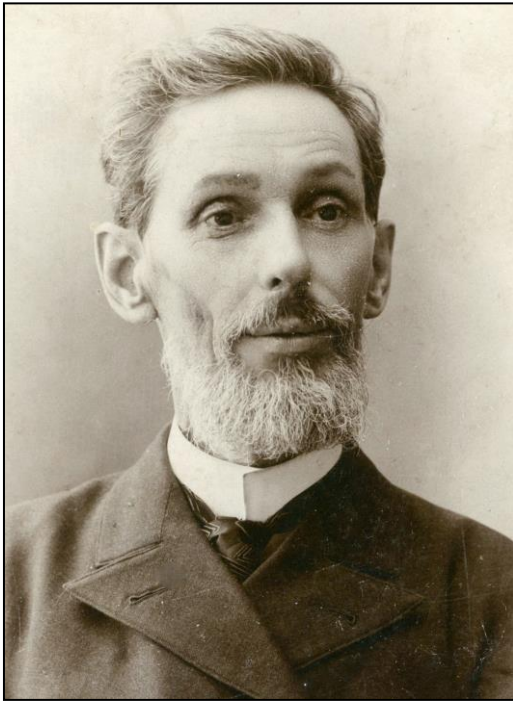

*1912 рік. Випуск студентів Санкт-Петербурзького
історико-філологічного інституту.
1 ряд зверху зліва направо В.К. Пухтинський*

інститутів професійної освіти була реорганізована в педагогічні виші, у числі яких виявився і Ніжинський інститут з чотирьохрічним терміном навчання [16]. У складних умовах реформування колектив Ніжинського педінституту продовжував роботу, прагнучи готувати кваліфікованих спеціалістів-учителів. І не останню роль у цьому відіграла інститутська бібліотека, фонд якої формувався відповідно до політики держави та навчальних планів закладу. У 1932–1933 роках в інституті навчалося 1186 студентів стаціонару і 1612 – на заочному відділенні. Контингент студентів складався переважно з селянства й робітників. Кількість читачів бібліотеки у 1928–1929 рр. нараховувала 761 студента та 45 викладачів; книговидача складала 12 297 екземплярів [17, с. 110] Нагадаємо, ще з початку 20-х років, у зв'язку зі змінами системи викладання, відбувалися і пошуки кращої структури бібліотек вищих навчальних закладів. Створення у вишах робітничих факультетів у 1922 році призвело до поширення теорії про відмирання лекційної системи і про обов'язковість упровадження лабораторного методу викладання (Дальтон-плану). Ці принципи відбилися і на формуванні структури бібліотеки вишу, спричинилися до створення допоміжних бібліотек (кабінетів) і до реорганізації фундаментальної бібліотеки. Резолюція Першої конференції наукових бібліотек, що відбулася 7–12 грудня 1924 року, наказувала всі допоміжні бібліотеки «перетворити в кабінети, лабораторії або робочі студентські бібліотеки,

організовані в такій кількості, щоб разом з центральною академічною бібліотекою вони були в змозі обслуговувати усе студентство вузів. Там, де їх немає, необхідно їх організувати негайно» [18]. Конференція також визнала за необхідне все книжкове майно централізувати в основній бібліотеці вишу, вважати кабінети і робочі бібліотеки частинами академічної бібліотеки. Таким чином, була висловлена ідея централізації бібліотечної справи в межах одного навчального закладу, координації роботи всіх пунктів видачі літератури. Зміст бібліотечної роботи визначався загальними завданнями політичного й культурно-побутового виховання. Отже, «ближчою метою є перетворення бібліотек в один із засобів витворення комуністичного світогляду й в одне з огнищ виховання й освіти... в дусі марксизму й ленінізму» [19]. У радянських нормативних документах зазначалося, що бібліотеки є культурно-освітніми та політико-виховними центрами освітньої системи, невід'ємною складовою освіти [20]. Основною базою наукової і навчальної роботи Ніжинського інституту залишалася його бібліотека. Створення Інституту народної освіти змінило потреби у наповненні бібліотечних фондів як для викладачів, так і для студентів. Книжкові зібрання бібліотеки, що була сформована у попередні роки, зовсім не відповідали потребам користувачів. Також була відсутня відповідна педагогічна та методична база, національні підручники, посібники тощо. З річного звіту ІНО за 1924–1925 рр.: «Треба взяти на увагу, що ІНО майже не має наслідства, бо бібліотека, яка залишилася після історико-філологічного інституту мало пристосована для соцвиху і переїзд, так би мовити «із греків в Радянську республіку вимагає збільшення коштів» [21]. Тому цілком зрозуміло, що реформа вищої школи в Україні суттєво вплинула на бібліотеку й на стан її фондів. І хоча книгозбірня історично була сформована в інституті як одна з найцінніших у країні, що зберегла унікальні фонди Ніжинської гімназії вищих наук, Фізико-математичного та Юридичного ліцеїв, успадкувала книжкові колекції з бібліотек Ніжинського Олександрівського грецького училища та Варшавського університету, особові зібрання професорів І. Б. Штеймана, С. П. Шевирьова, Ф. В. Річля та інших. Гордістю бібліотеки був унікальний фонд рукописів і манускриптів, який комплектувався протягом багатьох років і станом на 1918 р. нараховував 225 одиниць зберігання. Окрему цінну колекцію становила ніжинська «Гоголіана» – найбільша на теренах колишньої Російської імперії збірка автографів (авторських рукописів, творів, листів) і прижиттєвих видань М. В. Гоголя, а також архівних і друкованих матеріалів на гоголівську тематику [22, с. 74]. З листування зі Всесоюзним Товариством культурних зв'язків із закордоном: «Вообще Институт располагает обширною и хорошо сохранившеюся библиотекою (свыше 120 000 томов), но состав ее почти совершенно не пригоден для целей Института и важнейшую ее часть составляют книги историко-филологической, в частности классической специальности» [23].

Зауважимо, що, як і раніше, бібліотека була розташована на другому поверсі «гоголівського» корпусу інституту, займаючи ціле (північне) крило

*Михайло Миколайович
Бережков
(30.10.1850–13.04.1932)
Очолював бібліотеку
з 18.02.1919–01.07.1925*

будинку [24]. Але книжкове зібрання давно переросло наявні приміщення. Все гостріше відчувалася необхідність розширення бібліотеки. Особливо ускладнювало роботу і те, що в 1925 році всі книгозбірні, які були в ІНО, злили в одну [25]. Під час утворення кабінетів при ІНО, замість того, щоб обладнати кабінети новими меблями, були використані шафи бібліотек колишньої гімназії і студентської бібліотеки. Отже книжки були викинуті на підлогу та «порозтикані по різних кутках», через що утворилися своєрідні «книжкові кладовища», що знаходилися в півтемному коридорі та по кабінетах [26]. Підтримувати порядок ставало дедалі складніше. У 1930 році бібліотеці відвели одну кімнату в підвальному приміщенні для утворення бібліотечного архіву [27].

Разом із тим становище бібліотеки ускладнювалося ще й через те, що опалення в приміщенні було майже відсутнє. З

бюлетеня НІНО: «Болючим же місцем в Ніжинському ІНО є опалення головного помешкання, яке провадиться при допомозі голландських та ще й стародавніх грубок. Час вже перейти на більш удосконалену систему опалення, але для цього потрібно буде надто велику суму, порівнюючи з бюджетом ІНО. Тієї норми, що встановлено, взагалі, для опалення далеко не вистачає для грубок Ніжинського ІНО, і паливні матеріали, які наявні в обмеженій кількості, приходиться дуже економити, а частина помешкань, як бібліотека і музей, не опалюється зовсім» [28].

Складним було становище з електропостачанням. Працівникам бібліотеки під час вечірньої роботи доводилося користуватися свічками [29]. Неодноразово В. К. Пухтинський звертався до керівництва інституту з проханням придбати для потреб бібліотеки електричні

*Людмила Степанівна
Кулжинська
(9.04.1877-11.03.1963)
Очолювала бібліотеку
з 16.09.1925–11.09.1929*

Ніна Георгіївна Наркевич
(14.06.1897–1958)

*Бібліотекарка Ніжинського
інституту соціального виховання та
Ніжинського педагогічного
інституту (25.11.1932–24.08.1941),
завідувачка бібліотеки Ніжинського
державного педагогічного
інституту ім. М. В. Гоголя
(15.11.1943–16.12.1957)*

ліхтарі та установити в приміщеннях бібліотеки електрообладнання, що обіцяли зробити ще до 22 грудня 1930 року [30]. Ускладнювало роботу зростання бібліотечного фонду, особливо погано йшли справи з обліком та упорядкуванням фондів колишніх бібліотек гімназії та студентської бібліотеки.

Ще однією проблемою, яка як ніколи ускладнювала роботу працівників бібліотеки у 20–30-х роках, були боржники. З рапорту бібліотекаря М. М. Бережкова 1925 року: «Что касается до книг, числящихся за разными лицами, которые вопреки правилам библиотеки, издавна держат их, то списки этих лиц и книг небезызвестны Правлению по рапортам, из библиотеки поступавшим в Правление: нет надобности здесь повторять их, выписывая из отчета. Но вот что важно и затруднительно: Мы, библиотекари, не можем указать практических мер ко взысканию книг, или же платы за них с должников наших: о многих из них мы не знаем, где они служат и работают, – даже не знаем, живы ли они здоровы. И едва ли мы получили полезные

результаты, если бы мы даже имели адреса бывших читателей библиотеки и вступили с ними в переписку: вероятно, мы получили бы уклончивые ответы, или совсем бесполезные, вроде таких, что книги потерялись в дороге, или похищены в вагоне, или потерялись дома, при смутных обстоятельствах революции и т. п.» [31].

Необхідно підкреслити, що на рубежі 20–30-х років ХХ ст. у колишньому Радянському Союзі відбувалися складні й суперечливі процеси, які охопили всі сфери суспільного життя. Формувалася радянська командно-адміністративна система тоталітарного типу. Після короткого періоду послаблення режиму (доба непу та політики «коренізації») відбувається рішучий злам у політиці партії більшовиків. Береться рішучий курс на будівництво «соціалістичного суспільства», застосовуються жорсткі примусові засоби формування нової суспільної свідомості. Радикальні

реформи в першу чергу охопили ті сфери суспільного життя, які, на думку радянських керівників сталінської доби, були покликані формувати ідеологічну базу «нових суспільних відносин» – академічну науку, освіту, культуру. Наступ радянської ідеології супроводжувався розгортанням політичних репресій, спрямованих проти інтелігенції, наукової та політичної еліти, що була вихована у дореволюційну добу [32]. Ці зміни не пройшли непомітними і в НІНО, викладачі якого стали жертвами багатьох судових процесів над «контрреволюційними організаціями». Взагалі 1933–1938 рр. стали страшним і трагічним часом як для всієї України, так і для Ніжинського інституту зокрема. Понад 30 викладачів і співробітників вишу було заарештовано, ще стільки ж позбавлено роботи. «Очищення» педагогічних кадрів призвело до того, що під загрозою опинився 1934–1935 навчальний рік [33, с. 167]. А ось як пише про Ніжинську вищу школу тих років кандидат історичних наук В. Пухтинський: «Він (інститут – прим. авт.) зазнав на собі цілу низку експериментів і інших негарних вчинків з боку колишніх советських керівників, напр.: введення Дальтон-плану, відсутність роками єдиних учбових програм або часта їх зміна і перевірка, повна відсутність підручників або низькоякісний їх учбовий матеріал, цькування і зле поводження з учителями старої школи, зниження авторитету учителів через вживання методу «критики і самокритики»; репресалії проти вчителів, які сміли свою власну думку мати; сприяння вчителям з партійними квитками» [34].

Зрозуміло, що події, які відбувалися у країні, безпосередньо впливали на роботу Ніжинського інституту, в т. ч. на діяльність бібліотеки, яка у непростих умовах виконувала свою основну функцію – допомогу навчально-виховному процесу у формуванні майбутнього вчителя. 3

*Світлина з архіву В.К. Пухтинського.
Ніжинський педагогічний інститут*

доповіді директора Ніжинського педагогічного інституту С. С. Поради: «За більшовицьку принциповість у боротьбі за якість навчання в педвиші» на зборах Ніжинської філії товариства «Педагог-марксист» у квітні 1933 року: «В роботі інституту важливе значення має бібліотека. Тому слід підкреслити потребу укомплектувати бібліотеку таким персоналом, щоб робота її йшла максимально еластично, гнучко, обслуговуючи всі потреби викладання. Треба особливу увагу приділяти також поповненню бібліотеки, щоб забезпечити потреби проходження всіх наукових дисциплін інституту найновішою літературою» [35, с. 48], «Ми вимагаємо від усього інститутського колективу посилення революційної пильності до хитро замаскованого ворога та своєчасної нещадної відсічі йому. Нам потрібен не просто педагог, а педагог-більшовик!» [36].

Ретельно підбиралися працівники бібліотеки. Під час оформлення на посаду бібліотекаря встановлювався місячний або недільний випробувальний термін, і лише після успішного його проходження зараховували до штату бібліотеки. Саме у таких складних умовах В. К. Пухтинський очолює бібліотеку з 25 вересня 1929 року [37] до 22 липня 1935 року [38]. Цілих шість років невтомної праці. Цілих шість років уболівань, потерпань, терзань та надії... Треба зазначити, що бібліотекарем до цього часу він працював у 62-й трудовій школі, де викладав російську та латинську мови, історію та географію і мав авторитет серед педагогічного колективу [39].

Зауважимо, що у ХІХ столітті бібліотекою Ніжинського вишу керували професори та викладачі, що було традицією цього навчального закладу. За відсутності фахівців та можливості фахової підготовки, «виконуючі обов'язки бібліотекаря» самостійно набували досвіду і необхідних для роботи знань. Інтерес вчених до книги як до джерела інформації, розуміння її значення в науковій і педагогічній діяльності, а часто і незадоволеність станом книгозбірні, спонукали їх долучатися до бібліотечної справи. Чимало з них, зокрема, професор Вітольд Павлович Клінгер, професор кафедри загальної історії, відомий історик-античник Франц В'ячеславович Режабек, представник Ніжинської історичної школи у вітчизняній історіографії професор Михайло Миколайович Бережков та багато інших успішно поєднували роботу в бібліотеці Ніжинської вищої школи зі своєю основною викладацькою та науковою діяльністю. Треба відзначити, що попередником В. К. Пухтинського на посаді керівника бібліотеки була справжній знавець своєї справи Л. С. Кулжинська, яка отримала вищу освіту на Санкт-Петербурзьких (Бестужевських) Вищих жіночих курсах та спеціальну бібліотечну освіту в Німеччині. Визнаний фахівець-бібліотекар, Кулжинська була в свій час відповідальним редактором журналу «Бібліотекар», працювала у Петрограді в бібліотеці Державної Думи (1906–1917 рр.) та викладала бібліотекознавство на літніх курсах для вчителів в м. Ніжині [40]. Усі ці подвижники багато зробили у свій час для становлення і розвитку бібліотеки. Вклад цих видатних учених важко переоцінити.

Із резолюції доповіді про роботу бібліотеки ІНО 1929 року: «Повільний

темپ роботи бібліотеки є помітною її хибою, в повсякденній праці бібліотеки відчувається потреба в певній плановості та належній чіткості, щоб обмежений штат бібліотеки міг краще справлятися зі своєю роботою, кошти, що відпущено на біжучі витрати та обладнання бібліотеки не задовольняють цілком потреб бібліотеки, поміж бібліотекою та бібліотечною комісією не вистачає певної налагодженості в роботі» [41].

Зауважимо, що співробітники бібліотеки 20–30-х років намагалися робити все можливе, щоб не лише зберегти багаті й безцінні книжкові фонди, але й примножити та збільшити їх. Але що могли зробити троє працівників, з яких складався штат бібліотеки? Іноді їх взагалі було двоє, чи навіть один... Зарплата бібліотекаря не відповідала обсягу його роботи і

Світлина, яку передав В. Пухтинський до кабінету історії Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя 17 вересня 1966 року.

На звороті напис: «На згадку найкращому лектору і кандидату історичних наук В'ячеславу Константиновичу Пухтинському від студентів історичного ф-ту 1 курсу 2 гр. Ніжинського державного педагогічного інституту. Ніжин. 12 квітня 1941 року»

*Сидять у другому ряду: А.И. Коренцет (викладач англійської мови),
Замислова (викладач французької мови), В.К. Пухтинський
(викладач латинської мови)*

була практично мінімальною. Тому, звичайно, неможливо було проводити роботу у повному обсязі. Тільки у 1930 році в бібліотеці вперше офіційно були введені посади завідувача бібліотеки, бібліотекаря, помічника бібліотекаря та каталогізатора [42]. Архівні документи свідчать, що саме у 30-х роках у різні часи в бібліотеці інституту разом з В. К. Пухтинським працювали Г. П. Первушов, З. М. Каменецька, О. Л. Северін, Н. Г. Наркевич, З. К. Константинова, К. М. Лазаренко, В. В. Клименко, Бабіч, Булах, Михайловський, Криловій, Коваленко, Пинський, Біле (на жаль, багато прізвищ в архівах без ініціалів – прим. авт.). На початку 1935 року штат бібліотеки складався з 7 чоловік. Навіть була введена посада вченого бібліографа, на яку призначили П. Н. Абрамовича. В. К. Пухтинський, як фаховий історик та філолог з широким кругозором, почав свою діяльність із всебічного аналізу стану всієї бібліотеки і зробив декілька конструктивних пропозицій щодо її реорганізації. Дані пропозиції носили не тільки тактичний, але й стратегічний характер, оскільки торкалися питань комплектування фондів, заходів організаційного характеру, взаємозв'язку в роботі з іншими бібліотеками, поліпшення обслуговування читачів тощо. У відділі забезпечення збереження документів у м. Ніжині зберігається справа про передачу справ Ніжинського ІНО М. Г. Куїсом новопризначеному директору С. С. Пораді, де знаходиться заява завідувача бібліотеки В. К. Пухтинського. Зміст її надзвичайно цікавий та безпосередньо дає унікальну можливість відтворення становища бібліотеки у 1930 році, тому приводимо її повністю. Текст документу подається зі збереженням усіх стилістичних особливостей оригіналу. При публікації авторські скорочення реконструйовані в квадратних дужках.

**«До директора Ніжин[ського] І[нституту] С[оціального]
В[иховання] зав. біб[ліотекою] Пухтинського В. К.
Заява**

Вступивши до виконання обов'язків бібліотекаря ІНО 25. IX. 1929 р., я поцікавився, де акт здачі бібліотеки, і узнав від пом[ощника] біб[ліотекаря] т. Голишкіна, що він прийняв бібліотеку від колишнього бібліотекаря т. Кулжинської «на ходу», не за актом, так саме, як колись її прийняла й т. Кулжинська.

Розпочавши роботу, я не складав акта про прийом біб[ліотечного] майна. Не можу цього зробити й зараз ось через що:

1. Протягом багатьох років бібліотека не перевірялася, а також не виключалося з каталогів тих книжок, що їх загублено викл[адачами] та студ[ентами] колишнього Істор[ико]-[філ]ологічного Інститута та ІНО та інших учбових закладів, що існували при нашому ВУЗі (бувш. гімназія, В. Ж. К., Робфак ім. Шевченка й т[а ін]ш.)

2. Під час утворення кабінетів при ІНО було використано шафи бібліотек колишньої гімназії (10 шаф) й бувш[ої] студ[ентської] бібліотеки (18 шаф) замість того, щоб устаткувати кабінети новою меблюю. Книжки ж викинуто просто на підлогу та порозтикано по різних кутках, через що утворилися так звані «книжкові кладовища», основне – в темному коридорі, за загородкою, допоміжні – по всіх бібліотечних приміщеннях – на підлозі, столах, вікнах, по кутках, над шафами. І це все в повному хаосі.

Цю жахливу картину могли спостерігати всі відвідувачі бібліотеки аж до всього 1930 р., коли за постійними вимогами було пороблені полиці в коридорі «Е», що дало можливість розпочати ліквідацію «кладовища». Але до цього часу залишається неліквідованим через відсутність місць таке «кладовище» в залі «Д» та в темному коридорі, за загородкою. Звичайно, що облікувати та перевіряти по таких «кладовищах» не уявляється можливим.

3. Багаторічна система запису книжок, що їх забирали до кабінетів, в списки, без відповідних відміток у контрольних книжках, не витримує ніякої критики. Завелася ця система через хронічну недостатність штату.

Крім того, апарат, що обслуговував кабінети, був надзвичайно мінливим. Класичним прикладом можна вважати пед. кабінет, де книжки переходили з рук у руки до студентів – пом[ічник] завів, і склав зі списками (біля 100 стор.) так заплутано, що й мабуть, розв'яже тільки новий Соломон.

З'ясувати стан бібліотеки в цілому та перевірити її можна буде тільки після виконання величезної роботи, а саме:

1. Із каталогів фонд[аментальної] бібліотеки та тих бібліотек, що ввійшли до складу бібліотеки ІНО, необхідно виключити всі ті книжки, про які можна з певністю сказати, що вони до бібліотеки не вернуться (ті, що їх записано за викл[адачами] та студентами, які вже вмерли або багато років невідоме де перебувають). Списки таких осіб подано Директорові ІНО на резолюцію.

2. Вжити заходів до повернення книжок такими особами, як, напр[иклад], проф. Грузинський, Музиченко та інші, що їх позавозили з собою. Списки таких осіб подано Директорові ІНО на резолюцію.

3. Провести всі книжки, що їх було взято до кабінетів, через контрольні книжки.

4. Розвантажити основне приміщення бібліотеки, поробивши нові полиці в 2-х кімнатах ІСВ за планом, що його подано Директорові ІСВ. При цій умові можна буде розпочати роботу щодо обліку дублетів, що їх має бібліотека ІНО в великій кількості, та книжок із різних бібліотек, що їх під час Революції було завезено до бібліотеки ІНО. Рух книжок дасть можливість розпочати також справу упорядкування бібліотек, що ввійшли до складу бібліотеки ІНО, а саме : биб[ліотека] бувш. гімназії, В.Ж.К., Робфаку імені

Шевченка, бувш. студ[ентської] [біб]ліотеки т[а] ін. Жодна з цих бібліотек не має в сучасний момент окремих місць, а це шкодить їх перевірці.

5. Беручи на увагу, що нових полиць не вистачить для всієї маси цих книжок (див. табл. кількості книжок у кожній із них), бібліотека вважає за необхідне зняти питання про повернення до неї шаф, що їх було взято з приміщення її підчас утворення кабінетів.

З метою максимального поширення бібліотечного приміщення та для потреб виробн[ичих] бажано, щоб адміністрація ІСВ виділила для бібліотеки ту кімнату, що її було зайнято під деканську, а зараз під один із кабінетів. Як що це здійснити, то бібліотеку буде зовсім ізольовано від інших приміщень ІСВ.

6. Коли кожну з цих бібліотек (див. п. 4) буде розміщено та перевірено, можна розпочати перевірку по кабінетах.

Після цієї всієї підготовчої роботи можна буде розпочати генеральну перевірку фонд[аментальної] бібліотеки, тісно звязаної зо всіма біблотеками, що ввійшли до складу бібл[іотек] ІНО.

Звичайно, ця вся робота була дуже складна і не під силу тому штату, що зараз існує. Тому необхідно подбати про збільшення штату.

Бібліотека сподівається, що бібліотечна комісія, викл[адачі] та студенти відгукнуться на її заклик і допоможуть їй розпочати й перевести належну роботу.

Спроби такої допомоги вже були протягом 1929–1930 рр. й дали позитивні наслідки.

До цього часу бібл[іотечний] персонал тільки дещо зробив у напрямкові упорядкування бібліотеки, а саме:

1. Коли весною 1930 р. впродовж усього коридору «Е» було пороблено полиці над шафами, ліквідовано майже всі, «книжкові кладовища», що утворилися за багато років по всіх приміщеннях бібліотеки. Але роботу ще тільки розпочато бо книжки поставлено на полиці тимчасово, не в порядку №№.

2. Розібрано й занесене на картки багато книжок, що надійшли до бібліотеки підчас Революції (біб[ліотека] проф. Лецеуса та інші)

Зав. біб[ліотекою] Пухтинський. 8/IX. 1930 р.».

**Відомість за каталогом по бібліотеках,
про кількість книжок, що ввійшли до складу бібліотеки ІНО**

Назва бібліотеки	Кількість назва	Кількіст ь томів	Прил.
Фунд[аментальна] бібліотека (бібліотека колишньої гімназії)	5 492	11 748	

Учнівська (старш[ого] віку)	2 684	6 257	
Учнівська (мол[одшого] віку)	604	1 109	
Студентська	1 600	10 946	
В[ищи] Ж[іночі] К[урси]	323	нема відм.	
«Істор[ико]. - філол[ологічного] общества»	790	1 451 (2 331 назв.)	До інших 459 назв нема відм.
Роб[ітничий] фак[ультет] ім. Шевченка	1 865№№	н. в.	
Олекс[андрівське] греч. уч[илище].	264	647	

Крім того, в бібліотеці знаходиться рукописний відділ, що налічує 183 №№ за друкованим описом проф. Сперанського. Ще лічиться 36 №№, про що див. замітку в ХХХІІ т. «Известия І.-Ф. Инстит. за 1918 р. (ст. 18-20).

За бібліотекою лічаться також учбові приладдя в такий кількості:

а) Мап історії 57 та геогр. 72 = 129

б) Картин:

в) істор. 78, б) геогр. - 227; в) геогр. табл. - 10, г) для чарівн. ліхтаря.

– 303, , всього 618.

г) таблиці з природи - 94.

д) таблиць і картин (рос. мова, аритм[етика] і т. ін.) – 24.

е) різних речей (глобус і т. ін.) – 7.

Разом 872 предм.

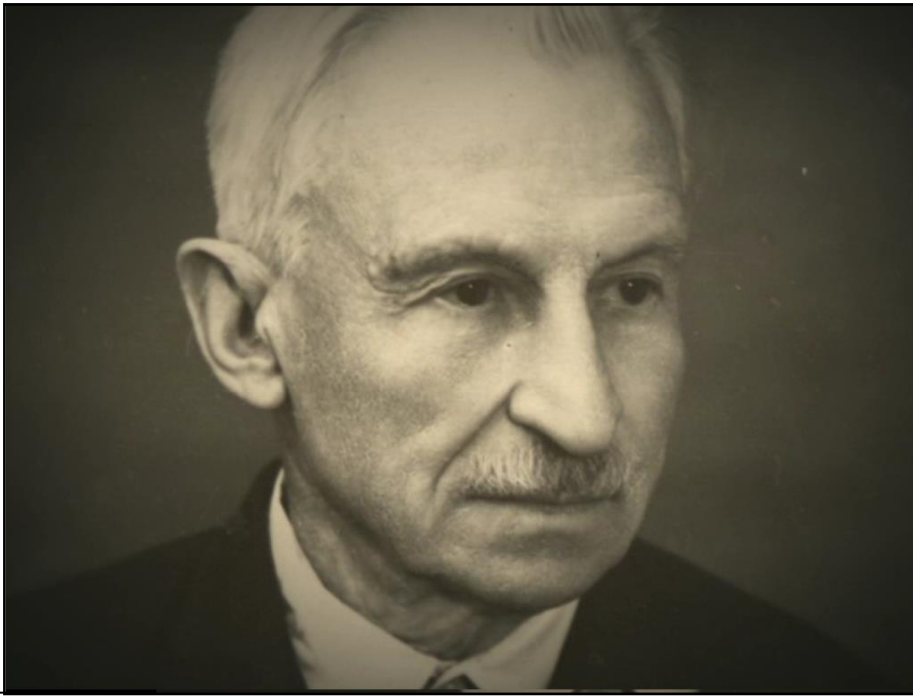
Примітка 1: Із рукопису відділу перевіряно 183 №№ акта про що подано Директорові ІНО.

Примітка 2: Учбові приладдя не перевірів.

8/IX 1930 Пухтинський [43].

Для упорядкування такої великої бібліотеки працівників не вистачало. В інституті була створена бібліотечна комісія в складі завідувачів факультетів: М. П. Руткевича, В. І. Резанова, М. Н. Петровського, завідувача бібліотеки В. К. Пухтинського, яку очолив Забарний (І. М. Забарний працював у штаті викладачів НІСВ з 1930–1933 на посадах професора педагогіки, завідувача кафедрою педагогіки (1930–1931), помічника директора по навчальній частині. Доцент педагогіки (з 1930) – **прим.авт.**) [44].

В'ячеслав Костянтинович розробляє проєкт плану роботи бібліотеки, неодноразово пише доповідні записки: звертається до Правління ІНО з

В. К. Пухтинський у віці 75 років.

Світлина зроблена у вересні 1963 року (з архіву В.К. Пухтинського)

проханням зробити технічний огляд усього приміщення бібліотеки в зв'язку з тим, «що в деяких залах стеля в небезпеці й тріщини в стінах»; розпочинає роботу з упорядкування бібліотек колишньої гімназії, бібліотек проф. Клінгера, Леціуса, студентської книгозбірні; упорядковує рукописний відділ, (цікаво, що під час перегляду рукописного відділу, за вимогою Ніжинського Окружного Архівного Управління, були вилучені деякі архівні матеріали [45]. Разом з тим В'ячеслав Костянтинович намагається продовжувати роботу з упорядкування алфавітного та систематичного каталогів; заводить контрольні зошити для запису книжок, які знаходяться в кабінетах інституту; складає картковий каталог книжних новинок (картки книжкової палати) [46]. З протоколу засідання бібліотечної комісії від 16.09.1930 р.: «В ударному порядку, протягом 2-х тижнів утворити робоче ядро (бібліотеку для студентів), розташувавши з цією метою книжки в окремій від фундаментальної бібліотеки кімнаті; переміщення книжок до цього ядра, бібліотечним робітникам перевіряти за списками шкідливої літератури всю (літературу з 20 років, а до 20 року – за вказівками фахівців); приміщення для студентської бібліотеки очистити, перенісши книжки колишньої гімназії, що зараз у ньому знаходяться, тимчасово у залу «Д», де вони залишатимуться до з'ясування питання про поширення бібліотечного приміщення; студентам до виділення окремої для них бібліотеки рекомендувати користуватися книжками з кабінетів; поживавити темпи упорядкування, знявши одночасне питання про поширення приміщення бібліотеки» [47].

Отже, першочерговим завданням для завідувача книгозбірні було упорядкування книжкових фондів. Здійснити це було вкрай важко через

*Сестри Корнілови. Крайня праворуч – перша дружина
В.К. Пухтинського Антоніна Василівна Пухтинська
(у дівоцтві Корнілова).*

те, що не вистачало місця для розміщення книжок, недостатність освітлення, нестача необхідних меблів, багаторічна відсутність опалення. Протягом багатьох років фонд не перевірявся, під час надходження книг до кабінетів не робилося відповідних відміток у контрольних книжках. Замалим був штат бібліотеки, працівники фізично не могли впоратися з таким великим обсягом роботи.

В. К. Пухтинський звертається до керівництва інституту за допомогою. До участі з упорядкування бібліотеки були залучені педагогічний персонал та студенти. Створюються бригади, кожен студент першого курсу повинен був відпрацювати у бібліотеці 30 робочих годин. Книги в цей час видавалися лише три години на день, а наступні робочі години витрачалися виключно на впорядкування бібліотеки. Завідувач бібліотеки та голова бібліотечної комісії кожного місяця подавали звіти про роботу директорові інституту. Упорядкування бібліотеки повинні були закінчити до 1 березня 1931 року, але через низку обставин не вклялися в зазначений термін [48]. Тоді завідувач книгозбірні звернувся до профкому інституту. На допомогу бібліотеці щодня приходили 15 студентів, але через недостатню їх кількість та мінливість складу робота йшла надзвичайно повільним темпом. Таке становище примусило В'ячеслава Костянтиновича звернутися до студентів тих

відділів, де він працював, із закликом допомоги бібліотеці, внаслідок чого кількість студентів збільшилася [49].

Але, незважаючи на всі зусилля В. К. Пухтинського та працівників бібліотеки, на нараді керівників кафедр пролунала думка, що «нормальній організації» лабораторної роботи перешкоджає саме бібліотека, яка на думку керівників кафедр, незадовільно обслуговує потреби студентів. Для перевірки роботи бібліотеки та бібліотечної комісії було створено бригаду у складі бригадира Кармінського (М. С. Кармінський працював у штаті викладачів НДПІ з 1923 до 1941, зав. кафедрою математики (1932–1941, 1944–1953) – *прим. авт.*) та представника профкому Даденкова (М. Ф. Даденков працював у штаті викладачів НІНО з 1928 до 1941 на посаді завідувача кафедри педагогіки – *прим. авт.*)[50]. Внаслідок перевірки роботи бібліотеки було визнано незадовільною, а саме: утворення «робочого ядра» себе цілком не виправдало, оскільки співробітники бібліотеки й до цього часу не закінчили роботи. Підкреслювалося, що бібліотека не має тісного зв'язку з кабінетами; бібліотека не володіє інформацією про доцільність перебування тих чи інших книг у кабінетах; співробітники бібліотеки не здійснюють керівництва впорядкуванням кабінетних книгозбірень. Комісія зауважила, що бібліотека обмежилася лише становищем проміжної інстанції між крамницею та кабінетами, і «стоїть осторонь» від більшої частини книжкового фонду інституту. Також зазначалося, що працівники бібліотеки не проводять роботи із забезпечення студентів книгами: «читаність» книжок є незадовільною. Постанова бібліотечної комісії про організацію бібліотечного гуртка залишилася невиконаною. Відсутність систематичного каталогу основної бібліотеки та відсутність бібліографічних покажчиків ускладнює користування бібліотекою.

Разом із тим комісія відзначила правильні дії працівників бібліотеки зі складання систематичного каталогу, але було зроблено зауваження

НИЖИНСЬКИЙ
державний
Педінститут (Учительський) ім. М. В. ГОГОЛЯ

Д О В І Д К А

10

Видана дирекцією Ніжинського Державного Педінституту ім. М. В. Гоголя тов. ПУХТИНСЬКОМУ Вячеславу Костянтиновичу в тому, що дійсно він був призначений 25/IX-1929 р. викладачем німецької мови Ніжинського Інституту Народної Освіти, а з 1937 року і до цього часу перебуває старшим викладачем Ніжинського Педагогічного Інституту, викладаючи німецьку та латинську мови.

Затверджено
23/III 1941
№ 18/5

м. Ніжин,
Чернівецької області,
вул. Комунальна, № 2,
телефон № 63.

ДИРЕКТОР ІНСТИТУТУ /ГРЕЧКО/
СЕКРЕТАР /СТЕФАНІЄВА/

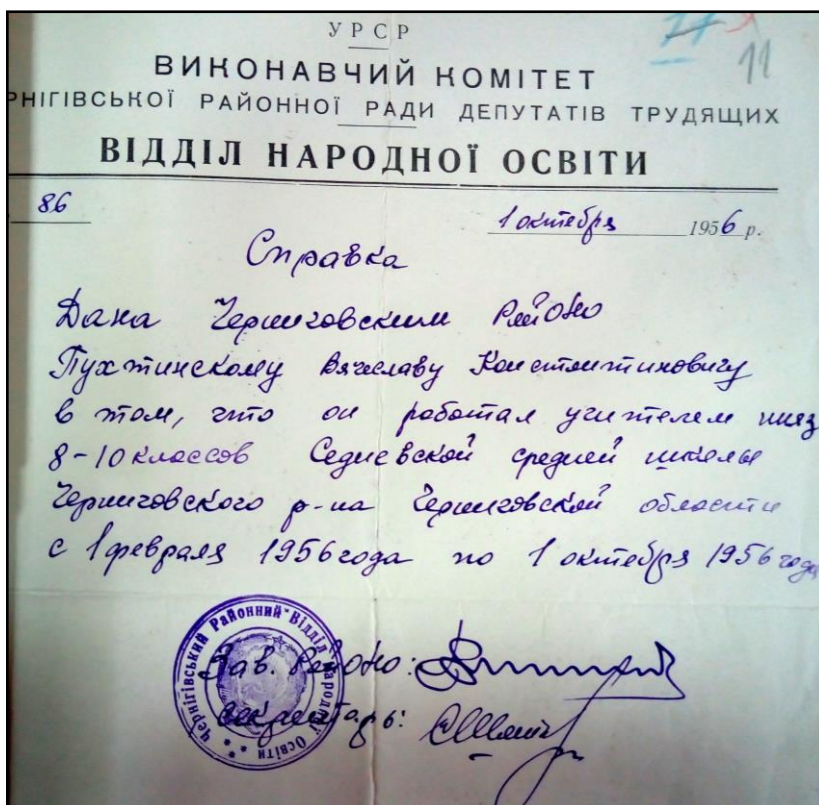
щодо несвоєчасної каталогізації нових книжок. Залишалося відкритим питання організації збереження газетного архіву. Зв'язок бібліотеки зі «студчитальнею» був визнаний незадовільним. На думку членів комісії, бібліотека не вивчала ані читацьких запитів студентів в читальні, ані руху книжок, не знайомила студентів з новими надходженнями.

За результатами перевірки В. К. Пухтинському було вказано закінчити впорядкування фонду бібліотеки при кабінетах до 15 травня 1931 року. Він як директор повинен був розробити заходи щодо «просунення книг в студентську масу і негайно приступити до впровадження їх в життя» у п'ятиденний термін, до 1-го травня завершити каталогізацію нових надходжень книгозбірні та продовжити роботу зі складання систематичного каталогу. Його зобов'язували стати до організації бібліотечного гуртка, впорядкувати зберігання газет таким чином, щоб жодна газета не була загублена, а зберігалася і використовувалася в газетному архіві читальні. Разом із тим керівництво зазначило неухвалене ставлення завідувача господарством Рибки до виконання постанов Ради в справі бібліотеки й запропонувало негайно виконати ці постанови. У наказі, зокрема, зазначалося: «вважати, що завідувач бібліотеки на засадах єдиноначальності керує бібліотекою і сам відповідає за бібліотеку», а бібліотечна комісія – це дорадчий орган при завідувачу бібліотеки, метою якого є сприяння розвитку бібліотеки [51].

Знову і знову В. К. Пухтинський, як голова зборів завідувачів кабінетів, проводить наради та інструктажі щодо налагодження роботи в кабінетах. Він звертається до керівництва інституту з проханнями прийняти тимчасового робітника для роботи з фондом, провести електрику в приміщення бібліотечного архіву на першому поверсі, поставити залізні ґрати на вікнах у гоголівській кімнаті, відремонтувати грубку, оскільки у бібліотеці дуже холодно, обладнати замки до шаф, надбудувати полиці над шафами, придбати спецодяг та мило тощо [52]. Нарешті, в листопаді зазначену роботу виконали педагогічний, біологічний та кабінет образотворчого мистецтва, але в інших кабінетах (математичному, військовому, суспільствознавства, географічному, німецької, української та російської мови, хімічному, анатомії та фізіології, педологічному та фізичному) робота так і залишилася невиконаною [53].

У бібліотеці проводилася велика робота зі списання літератури, здійснювалося передання книжок у кількості 960 примірників Ніжинському педагогічному технікуму, який почав функціонувати у місті Ніжині. Бібліотека влаштовувала виставки літератури з нагоди революційних свят, ювілеїв й актуальних поточних компаній, брала участь у заняттях лікнепів та гуртків, поширювала практику надсилання бібліотечок-«пересувок» до підшефних об'єктів – Веркіївки, Кручи-Магерок, до парткабінету при Ніжинській радянській партшколі [54].

З метою збереження книжкового фонду у 1930 році В. К. Пухтинський розробляє правила користування бібліотекою, де чітко була прописана

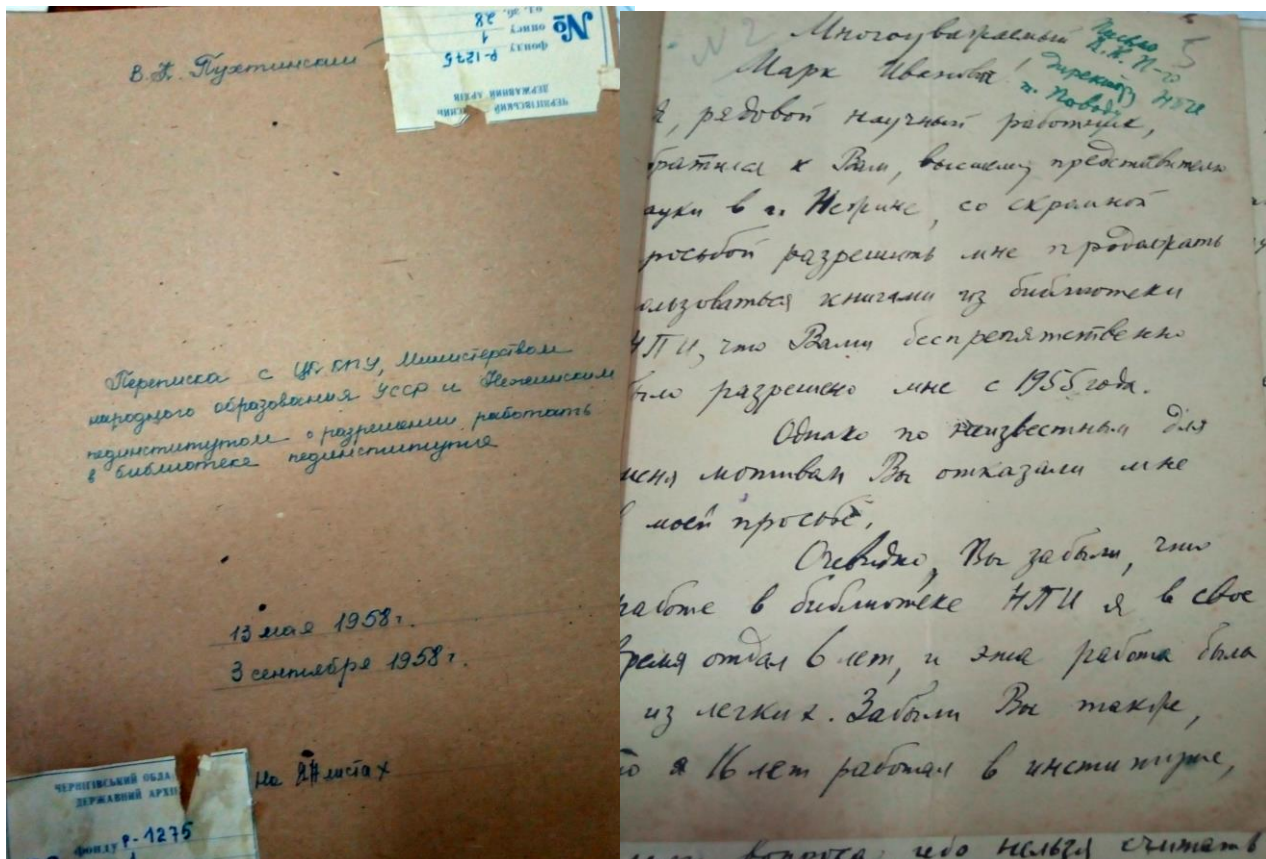

методика роботи з боржниками. Цікаво, що згідно цих правил, студенти, які не повернули своєчасно книги, позбавлялися не тільки права користування книгами, але й одержання стипендії, пільг, різних довідок та документів із канцелярії інституту до повернення заборгованості. Тих студентів, які зовсім вибували з інституту і не повертали книжки, притягали до відповідальності. Під

час переведення на вищий курс встановлювалася обов'язкова відмітка в студкартках, після представленої довідки про своєчасну здачу до бібліотеки та кабінетів всіх книжок [55]. Викладачам інституту, які вчасно не повертали книги, не видавали зарплату й відпускні [56]. Особливо були суворими правила користування рукописним фондом фундаментальної бібліотеки.

Саме в цей час В'ячеслав Костянтинівич у контакті з центральною бібліотекою м. Ніжина розробляє проект створення у місті «Музею старої книги» та планує переведення фундаментальної бібліотеки при Інституті соціального виховання в ранг наукової бібліотеки всеукраїнського рівня [57]. Шкода, що втілення цих задумів тоді так і не відбулося. В 1933 р. під час перевірки інституту представником компартійних органів з Києва було вказано, що бібліотека за своєю кількістю та цінністю посідає перше місце в області та заслуговує на перетворення її в «науково-публічну бібліотеку Чернігівської області» [58].

6-8 червня 1931 року В. К. Пухтинський стає учасником бібліографічної конференції, що відбулася в м. Києві [59]. Ця нарада була, як відзначають дослідники, найнегативнішим явищем в українській бібліографії та книгознавстві того періоду. У резолюції конференції «контрреволюційними осередками» було названо Бібліографічну комісію ВУАН, Науково-дослідну комісію бібліотекознавства та бібліографії ВБУ з її періодичними органами - бібліографічними збірниками, «Журналом бібліотекознавства і бібліографії» та ін. Отже, за тогочасною термінологією, були «здешифровані» «класово-ворожі сили», а разом із тим важкого удару завдано українській школі бібліографії та книгознавства [60, с. 37].

Із листування В.К. Пухтинського з Міністерством народної освіти УРСР щодо користування книжковими фондами бібліотеки Ніжинського державного педагогічного інституту ім.

Чимало складного, тривожного, трагічного було у передвоєнне десятиріччя і в житті інституту та бібліотеки. Переглядаючи архівні матеріали того часу, спостерігаємо, як відбувалися «очищення педагогічних кадрів» та «викорчовування» націоналізму в інституті, звільнення та репресії працівників за ідеологічні погляди. З наказу № 83 від 3–6 травня 1935 року: «Викладачеві німецької мови Пухтинському В. К. за рекомендацію студентам ідеологічно-шкідливого вірша винести сувору догану» [61].

У надзвичайно складне становище потрапили у середині 1930-х років працівники бібліотеки інституту, які часто не встигали слідкувати за новими списками забороненої літератури, просто фізично не встигали вилучати її з бібліотечних фондів. А невиконання таких наказів могло мати трагічні наслідки, у тому числі – звинувачення в усіх можливих антирадянських злочинах. Наприкінці 1930-х рр. бібліотеки всієї Радянської України втратили свою попередню роль осередку навчально-освітнього та культурного життя, фактично перетворилися на агітаційну машину тоталітарної влади. З наказу по інституту від 1935 року: «до XVIII роковин Жовтневої Революції країна Рад під керівництвом Комуністичної Партії та любимого вождя пролетаріату всесвіту тов. Сталіна прийшла з великими успіхами на фронті господарчого та

*Іван Григорович Турцевич
(1856-1938),
педагог, історик-медієвіст,
громадський діяч.*

культурного будівництва...» [62]. Із доповідної записки 1933 року завідувача бібліотеки В. К. Пухтинського: «У погодженні з дирекцією, (бібліотека – *прим. авт.*) дбала за епізодичні й систематичні перевірки кафедрами робочого ядра в напрямку очищення від ідеологічно невитриманої та шкідливої літератури» [63].

Майже всією Україною здійснюються масові вилучення та переміщення культурних та історичних цінностей, що зосереджувалися в музейних, бібліотечних і просвітницьких закладах ще з дореволюційної доби, або потрапили до них після ліквідації радянською владою державних чи церковних установ колишньої Російської імперії. Не обминули масові вилучення та переміщення цінних книжкових фондів і бібліотеку Ніжинської вищої школи.

Унікальна бібліотечна колекція, яка роками дбайливо збиралася професорами та викладачами, зазнала суттєвих втрат.

У 1934–1936 роках увесь рукописний фонд, уся «Гоголіана» та частина стародруків бібліотеки були вилучені, розпорошені та передані до Всенародної бібліотеки України АН УСРР (зараз Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського) (далі – ВБУ), Наукової бібліотеки Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка й інших закладів [64].

Першою втратою бібліотеки став «Гоголівський фонд», який восени 1934 р. було передано до відділу рукописів Всенародної Бібліотеки України. 21 жовтня 1934 р. було складено акт прийому-передачі колекції, який підписали, з одного боку, завідувач бібліотеки НПІ В'ячеслав Костянтинович Пухтинський, а з іншого – науковий співробітник ВБУ, згодом – відомий бібліограф і літературознавець Олександр Андріанович Назаревський [65]. І хоча працівники бібліотеки робили все можливе, щоб зберегти одне з кращих наукових надбань Ніжинського педінституту: вилучали та приховували каталожні карточки із загального каталогу, ховали ключі від фондосховищ, переклеювали на корінцях книг етикетки з шифрами тощо, унікальне надбання інституту було втрачено [66].

Можна тільки припустити, що саме ці події примусили В'ячеслава Костянтиновича Пухтинського подати заяву щодо звільнення з посади завідувача бібліотеки 22 липня 1935 року.

Вид на площу Франка і вулицю Гоголя. На розі будівля угорської жандармерії, поруч з нею будівля інститутської бібліотеки, далі міська бібліотека.

Фото часів окупації з фондів Ніжинського музею.

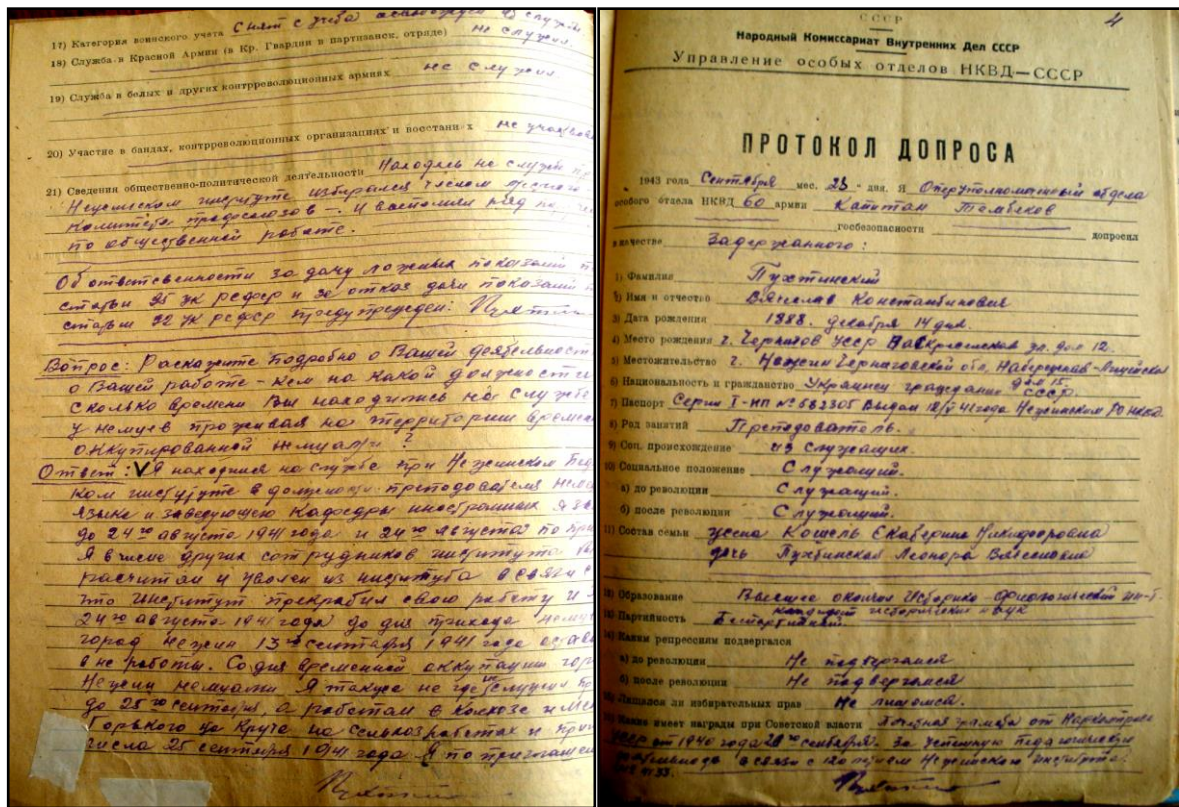
Не зважаючи на економічні труднощі і різні негаразди, завдяки адміністрації навчального закладу та наполегливій праці В. К. Пухтинського і його співробітників-бібліотекарів, були облаштовані приміщення бібліотеки; виготовлені нові шафи, полиці, завершено електрифікація бібліотечного архіву; остаточно був упорядкований книжковий фонд кабінетів та ліквідовані «книжкові кладовища» у книгосховищах, здійснена інвентаризація книжок, що потрапили в інститут в роки революції, налагоджений обмін дублетів книг з іншими бібліотеками, майже завершена робота з упорядкування абеткового та систематичного каталогів.

Характерно, що за час роботи в бібліотеці В. К. Пухтинський практично не мав жодного заохочення. Тільки після листопаду 1935 року адміністрація відзначила його «ударну» роботу. На честь святкування 120-річчя Ніжинського педагогічного інституту у 1940 році, В'ячеслава Костянтиновича, як одного з найкращих працівників інституту, було нагороджено грамотою Народного комісаріату освіти України [67].

16 грудня 1940 року В'ячеслав Костянтинович блискуче захищає кандидатську дисертацію на тему «До історії римського нобілітету. Ambitus в античному Римі», яку він присвятив пам'яті свого нещодавно

померлого наукового керівника проф. І. Г. Турцевича. Наразі ця дисертація зберігається в єдиному примірнику в фонді наукової бібліотеки Київського університету імені Т. Г. Шевченка [68]. Свою роботу В. К. Пухтинський у Ніжинській вищій школі вважав «скромною» та протягом усього життя з «синівською повагою ставився до своїх керівників на кафедрі історії культури і мови й особливо, звичайно, до покійного професора І. Г. Турцевича» [69]. Невдовзі спалахнула війна, яка перекреслила усі життєві плани В'ячеслава Костянтиновича. У вересні 1941 року Ніжин був окупований гітлерівськими військами. Дружина В. К. Пухтинського тяжко хворіла, дочка Елеонора щойно закінчила 8 класів середньої школи [70]. Щоб утримувати сім'ю, В. Пухтинський спочатку працює в колгоспі ім. М. Горького на Кручі на сільськогосподарчих роботах [71], а з 8 жовтня 1941 року працює старшим науковим співробітником Ніжинського архіву [72]. У цей час він друкує декілька культурологічних статей у місцевій окупаційній пресі. Це такі нариси, як «Ніжин – науковий центр», «Шевченкознавець і любитель античності», «Б. Д. Грінченко – літератор, вчений, громадський діяч» [73–76]. Після звільнення Ніжина радянською армією у вересні 1943 року Пухтинського майже одразу було заарештовано. 6 жовтня 1943 року військовим трибуналом 60-ї армії В'ячеслава Костянтиновича Пухтинського було засуджено за ст. 54, п. 1а «за сотрудничество с оккупантами». Ця стаття у редакції 1934 року констатує: «Зрада Батьківщині. Розстріл або 10 років виправних таборів із конфіскацією майна». Тобто була можливість вибору – поставити свій підпис під тиском висунутих звинувачень і отримати у якості бонусу вирок – 10 років. Інший варіант – страта. Для відбування покарання В. К. Пухтинського, якому напередодні виповнилося 53 роки, етапують у Мордовську АРСР, де поблизу залізничної станції Потьма було розміщено декілька десятків концтаборів, об'єднаних під назвою «Темлаг» [77]. Після закінчення терміну ув'язнення В. К. Пухтинського було направлено в Зубово-Полянський будинок інвалідів при станції Потьма Мордовської АРСР (червень 1954– березень 1955 рр.) Цікаво, що перебуваючи в будинку інвалідів, В. К. Пухтинський знову працював завідувачем бібліотеки, де організував читацькі конференції, виступав з різними доповідями (про А. І. Герцена, Гі де Мопассана, героїв повісті Л. Толстого «Хаджі Мурат» тощо) [78]. 13 квітня 1955 року його було звільнено з дому інвалідів, і В'ячеслав Костянтинович зміг нарешті повернутися додому до Ніжина [79].

В'ячеслав Костянтинович не залишив ніяких спогадів про цей найтяжчий період свого життя. У його архіві немає жодного написаного рядка про перебування у пеклі радянських таборів. Це й зрозуміло... Згодом В'ячеслав Костянтинович дуже коротко напише про ці роки в автобіографії: «В связи с тяжело сложившимися обстоятельствами (тяжелая болезнь жены, закончившаяся смертью), я не имел возможности эвакуироваться из Нежина, и, под угрозой применения

Протокол допиту В.К. Пухтинського
Центральний державний архів вищих органів влади та
управління України

оружия, принужден был работать у оккупантов, за каковое преступление перед Родиной был осужден 6.10.1943 г. военным трибуналом 60 Армии по ст. 54. п. 1а на 10 лет пребывания в испр.-труд. лагерях. Отбывши срок наказания, я находился в 1954-55 гг. в доме инвалидов при ст. Потьма в Мордовской АССР. 17.04.1955 г. я возвратился в Нежин. По указу Президиума Верховного Совета СССР от 17.09.1955 г. я был амнистирован» [80]. Жорстоко обійшлася доля і з родиною В. К. Пухтинського. Його єдина дочка Елеонора, якій на той час було 18 років, зникне безвісті: «Дочь в вихре событий 1943 г. покинула дом родной и судьба её неизвестна» [81].

З 1 лютого по 1 жовтня 1956 року В. К. Пухтинський працює на своїй останній посаді вчителя іноземних мов Седнівської ЗОШ Чернігівського району Чернігівської області [82]. Попри тяжкі випробування, які випали на долю В. К. Пухтинського, 68-річний педагог залишався на висоті. Як зазначалося в службовій характеристиці, виданій дирекцією школи, В. К. Пухтинський «до уроків готується старанно і проводить їх на достатньому ідейно-політичному та теоретичному рівні» [83]. Останній запис Пухтинського у автобіографії такий: «Перешел на пенсию по старости. Ніжин, вул. Набережна Ленінська, буд. 15» [84].

Наприкінці 1956 року, після повернення до Ніжина, Вячеслав Костянтинівич поринає в наукову роботу, стає позаштатним

співробітником наукового журналу «Вестник древней истории». Пише спогади, наукові доповіді, статті, листується зі своїм колишнім колегою, співробітником «Ермітажу» І. Г. Спаським. Незважаючи на похилий вік, він продовжує ґрунтовну наукову роботу, пише доповнення до статті «Гоголь і античність», матеріали на тему «Л. М. Толстой і античний світ», «Перебування Л. М. Толстого на Чернігівщині» та ін. Деякі наукові статті Пухтинського були опубліковані, але більшість робіт так і залишилися в його авторському портфелі, оскільки, як писав сам В'ячеслав Костянтинович, «все попытки их напечатать не увенчались успехом: работающему на периферии, трудно, очевидно, добиться напечатания работы в научных центральных журналах» [85]. Ім'я В. К. Пухтинського виявилось в зоні замовчування на довгі роки.

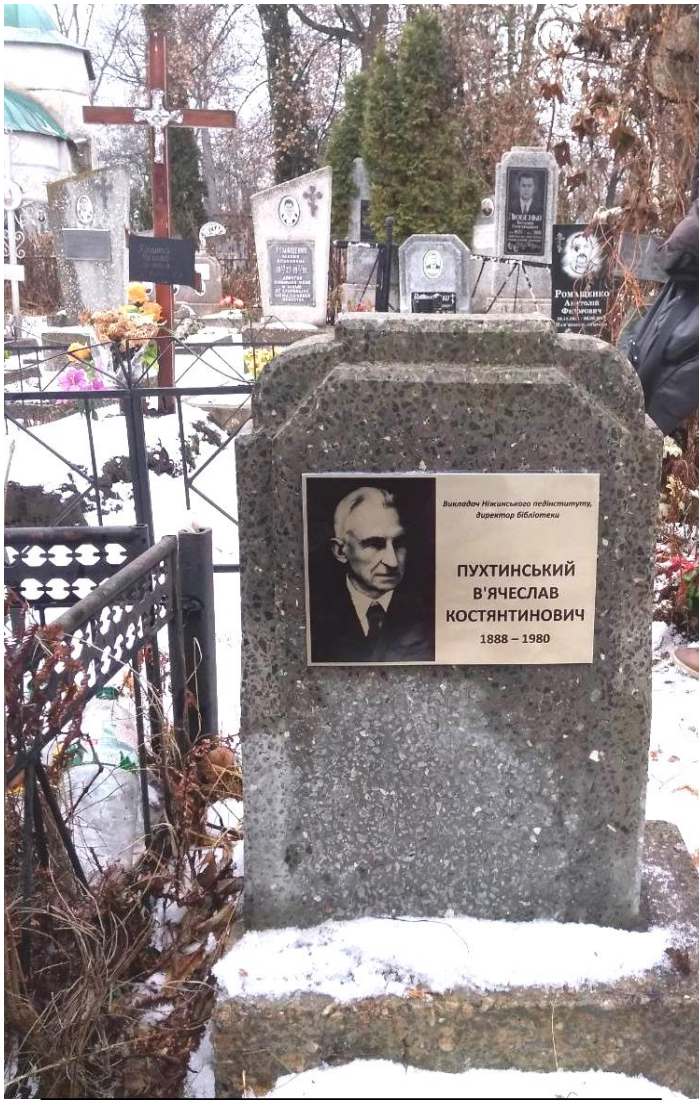
І знову – несподівана прикрість. Навесні 1958 року йому, як сторонній особі, забороняють користуватися книжковим зібранням бібліотеки Ніжинського педагогічного інституту, в якій він свого часу працював завідувачем. Ображений В'ячеслав Костянтинович пише листа тодішньому директору НДПІ М. І. Поводу: *«Многоуважаемый Марк Иванович! Я, рядовой научный работник, обратился к Вам, высшему представителю науки в Нежине, со скромной просьбой разрешить мне продолжать пользоваться книгами из библиотеки НПИ, что Вами беспрепятственно разрешено мне с 1955 года. Однако, по неизвестным для меня мотивам, Вы отказали в моей просьбе. Очевидно Вы забыли, что работе в библиотеке НПИ я в свое время отдал 6 лет, и эта работа была не из легких. Забыли Вы также, что я 16 лет работал в институте, сперва аспирантом, а потом преподавателем, и, будучи перегружен текущей работой,*

Надгробок В. Пухтинського 2000 р.

Надгробок В. Пухтинського 2010 р.

Центральне міське Троїцьке кладовище м. Ніжин.

Центральне міське Троїцьке
кладовище.
Надгробок В. Пухтинського після
відновлення, 2023 р.

неоднократно выступал с научными докладами на научных сессиях и конференциях института, а в 1940 г. добился ученой степени кандидата исторических наук. К этому позволяю себе добавить, что я состою сотрудником журнала «Вестник древней истории». Отказом Вы лишаете меня продолжать научную работу. Нахожу Ваш отказ, не имеющим серьезных оснований. С уважением, В. К. Пухтинский. 13.05. 1958 г.» [86].

Декілька разів він робить спроби дістати дозвіл на користування бібліотекою Ніжинського державного пединституту, звертається навіть до обласних та республіканських керівних органів. Нарешті, в середині вересня 1958 р., після телефонного дзвінка вищого керівництва, В. К. Пухтинського відновили в правах користування інститутською бібліотекою [87]. У Чернігівському обласному історичному архіві зберігається справа В'ячеслава Костянтиновича, яку він влучно назвав «Удивительная история,

достойная пера Пантелеймона Корягина. Сказание об отказе В. К. Пухтинскому пользоваться библиотекой Нежинского пединститута им. Н. В. Гоголя». (Пантелеймон Корягин – збірний образ журналіста другої пол. ХХ ст. – **прим. авт.**) У справі – його заява директору НПІ М. І. Поводу, листи до Міністерства освіти УРСР, заява до ЦК КПУ тощо [88].

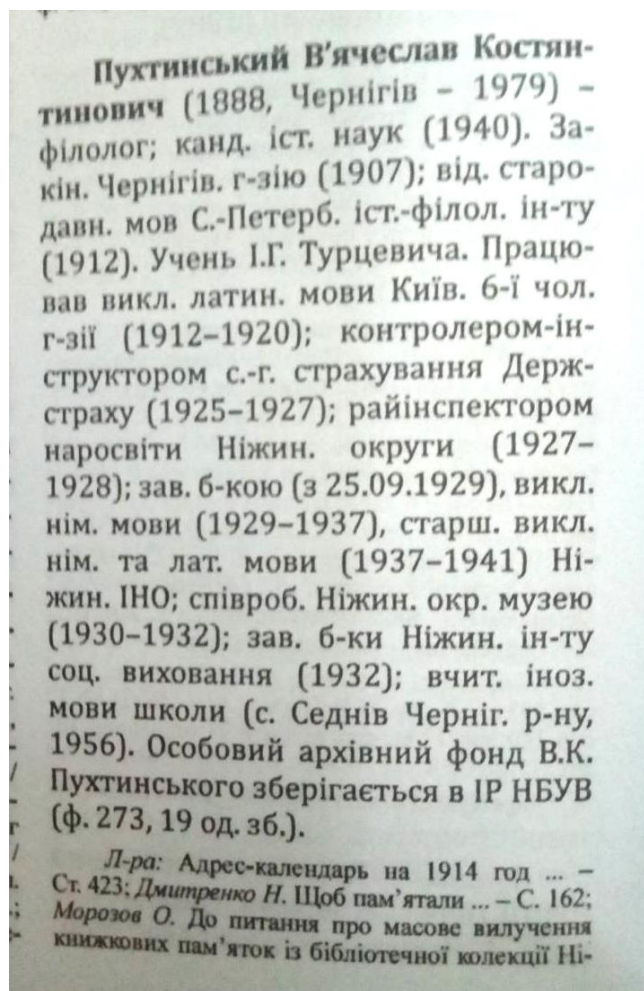
Розрадою останніх років життя В. К. Пухтинського було також упорядкування власного архіву, яким опікувалися співробітники Державного архіву Чернігівської області. Результатом їх співпраці став особовий фонд В. К. Пухтинського, який й наразі зберігається там.

Помер В'ячеслав Костянтинович Пухтинський у Ніжині 2 лютого 1980 року. Скінчився нелегкий життєвий шлях скромного і непомітного

трудівника, який доклав чимало зусиль для розбудови бібліотеки Ніжинської вищої школи.

Похований В. К. Пухтинський у Ніжині на території колишнього Грецького кладовища (сучасне Центральне міське Троїцьке кладовище), але, на жаль, жодного повідомлення або некролога про його смерть так і не було надруковано в місцевій газеті. Надгробок на місці його поховання було пошкоджено вандалами наприкінці 2000-х. Але, завдяки напису на поваленому пам'ятнику, знайденому дослідником ніжинських пам'яток С. Ю. Зозулею, надгробок було відновлено у 2010 році у рамках програми «Некрополь професури Ніжинської вищої школи» [89].

Справжнє визнання В. К. Пухтинського, після стількох років замовчування, прийшло тільки у наш час. Нещодавно його ім'я, серед інших імен українських діячів бібліотечної справи України, увійшло до науково-довідкового видання «Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець ХІХ ст. – 1941 р.)» (Київ, 2017) [90, с. 372].

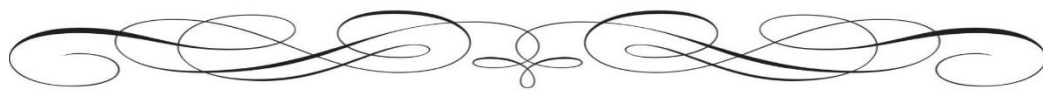
Список бібліографічних посилань

1. Коваленко О. Б., Болва Л. П. Чернігівський мемуарист В'ячеслав Пухтинський та його спадщина. *Сіверянський архів*: зб. наук. праць. Чернігів, 2009. Вип. 3. С. 72-79.

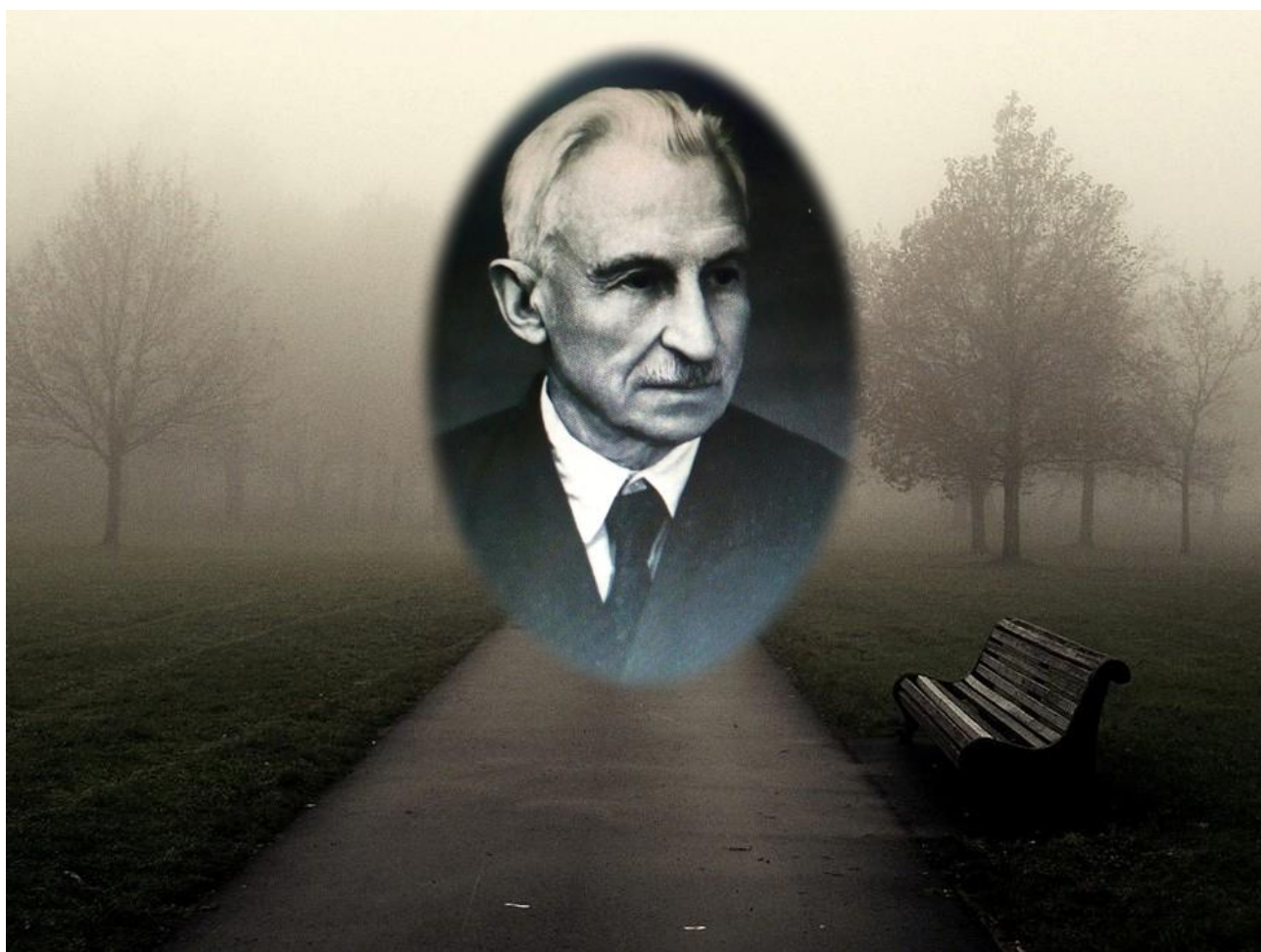
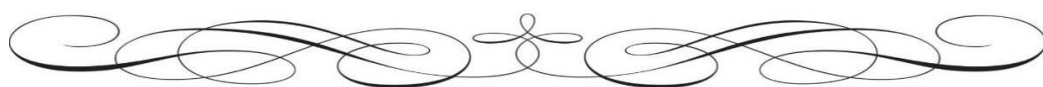
2. Дмитренко Н. Щоб пам'ятали... (Трагічні долі провінційних музейників Північного Лівобережжя у 20-30-х років ХХ ст.). *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2010. Вип. 10 (13). С. 157–164.
3. Дудченко Г. М., Ревенчук А. Ніжинський історичний архів у перші місяці окупації (вересень–грудень 1941 р.). *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2008. Вип. 44. С. 330–344.
4. Дивний І. Зачин до виконання спільної науково-практичної пам'яткознавчої програми "Некрополь професури Ніжинської вищої школи". *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2010. Вип. 9 (12). С. 194–196.
5. Зозуля С. Листування І. Г. Спаського з В. К. Пухтинським. *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2015. Вип. 19 (22). С. 32–64.
6. Замятіна О. Викладач Ніжинського педагогічного інституту В. К. Пухтинський: історичний портрет. URL: <http://www.starybilous.com.ua/> (дата звернення 26.11.2018)
7. Ленченко Н., Костенко І. Перший завідувач бібліотеки. *Alma mater*. 2002. квітень-травень. С.6.
8. ДАЧО (Державний архів Чернігівської області). Ф. Р-1275. Оп. 1-2. 84 спр.
9. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 1. Арк.1.
10. Там само. Арк. 2.
11. ДАЧО. Фонд. Р-1275. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 6, 7, 8, 9.
12. Там само. Арк. 10.
13. ВДАЧОН (Відділ держ. архіву Чернігівської області в м. Ніжині) Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3156. Арк. 20 зв.
14. Осіпова Г. С. Сторінки історії бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя: роки революції (1917-1920 рр). *Література та культура Полісся*. Сер. Історичні науки. Ніжин, 2018. Вип. 90. С. 216–253.
15. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя; Аспект-Поліграф, 2005. 420 с.
16. Там само. С. 247–248.
17. Бібліотеки вишів. *Журнал бібліотекознавства та бібліографії*. 1930. № 4. С. 107–110.
18. Кудряшова Г. Ю. Эволюция миссии библиотек Отчественных высших учебных заведений. Екатеринбург, 2004. 134 с. URL: study.urfu.ru/Aid/Publication/5463/1/Кудряшова_Монография.pdf (дата звернення: 20.11.2018)
19. ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ) Ф. 166. Оп. 6. Спр. 613.
20. Рогова П. І. Педагогічні бібліотеки України (друга половина ХІХ – 20-ті рр. ХХ ст.). Київ, 2009. С. 162–167.
21. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 89. Арк.14.
22. Морозов О. До питання про масове вилучення книжкових пам'яток із бібліотечної колекції Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя в 1934-1936 роках. *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2013. Вип. 15 (18). С. 73–79.
23. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 663. Арк.7.
24. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 662 . Арк. 98.
25. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 32.
26. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 1742. Арк. 28, 29, 30, 30 зв.

27. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 683. Арк. 6, 6зв.
28. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 96. Арк. 32.
29. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 683. Арк. 6, 6 зв.
30. Там само. Арк. 19, 19зв.
31. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 662. Арк. 137, 138 зв.
32. Морозов О. До питання про С. 73.
33. Самойленко О. Г. Розвиток історичної науки в ніжинській вищій школі в умовах формування тоталітарного режиму. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Сер. Історія*. Вінниця, 2004. Вип. 8. С. 162–168. «Також доступний у PDF:...». URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2004_8_32. (дата звернення 26.11.2018)
34. Пухтинський В. Історія Ніжинського інститут. *Ніжинські вісті*. 1942. 3 червня (№ 20). С. 2.
35. Порада С. За більшовицьку принциповість у боротьбі за якість навчання в педВИШ'ї. *Збірник Ніжинського Інституту Соціального виховання*. Ніжен, 1933. Кн. 1. С. 1–51.
36. Там само. С. 51.
37. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 415. Арк. 85 зв.
38. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3156. Арк. 20 зв.
39. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 3.
40. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3297. Арк. 3.
41. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 41.
42. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 67.
43. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 1742. Арк. 28, 29, 30, 30 зв.
44. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 1665. Арк. 18, 19.
45. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 683. Арк. 3.
46. Там само. Арк. 1, 2.
47. Там само. Арк. 5, 5 зв.
48. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 1665. Арк. 18, 19.
49. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 679. Арк. 1, 1 зв.
50. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 1665. Арк. 48 зв.
51. Там само. Арк. 61, 61 зв.
52. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 679. Арк. 14, 14 зв.
53. Там само. Арк. 12, 13.
54. Там само. Арк. 14, 14 зв.
55. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 1665. Арк. 41 зв.
56. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3156. Арк. 5 зв.
57. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 683. Арк. 6, 6 зв.
58. Литвиненко Л. І. Приваблювала багатьох науковців. *Alma mater*. 1997. травень-червень. С. 3.
59. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 1665. Арк. 76.
60. Березкіна В. Бібліографічні джерела зарубіжної україніки. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2009. Вип. 24. С. 35–43.
61. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3155. Арк. 47, 47 зв.
62. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3157. Арк. 88.
63. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3050. Арк. 13, 13 зв.
64. Морозов О. С. До питання про С. 74.

65. Морозов О. С. До питання про С. 75.
66. Морозов О. С. До питання про С. 77.
67. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 6 зв.
68. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 13.
69. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 8.
70. Замятіна О. Викладач Ніжинського педагогічного інституту В. К. Пухтинський: історичний портрет. URL: <http://www.starybilous.com.ua/> (дата звернення 26.11.2018)
71. Архів Управління СБ України у Чернігівській області. Спр. 17098. Арк. 4 зв.
72. Дудченко Г. М., Ревенчук А. Ніжинський історичний архів С. 336.
73. Пухтинський В. Ніжин – науковий центр. *Ніжинські вісті*. 1942. 30 вересня (№ 54). С. 3.
74. Пухтинський В. Шевченкознавець і любитель античності. *Ніжинські вісті*. 1942. 10 жовтня (№ 57). С. 3. ; 14 жовтня (№ 58). С. 2. ; 17 жовтня (№ 59). С. 3.
75. Пухтинський В. К. Б. Д. Грінченко – літератор, вчений, громадський діяч. *Ніжинські вісті*. 1942. 31 жовтня (№ 63). С. 2.
76. Пухтинський В. Ніжин в творах і листування М.В. Гоголя. *Ніжинські вісті*. 1942. 21 листопада. (№ 69). С. 3. ; 25 листопада. (№ 70). С. 2.
77. Замятіна О. Викладач Ніжинського педагогічного інституту В. К. Пухтинський: історичний портрет. URL: <http://www.starybilous.com.ua/> (дата звернення 26.11.2018)
78. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 2, 3.
79. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3 зв.
80. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 15 зв.
81. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 8.
82. Там само. Арк. 11.
83. Там само. Арк. 12.
84. Там само. Арк. 16.
85. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 4, 5.
86. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 5.
87. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 4.
88. Там само. Арк. 4–17.
89. Дивний І. Зачин до виконання С. 195.
90. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець ХІХ ст. – 1941 р.): матеріали до біобібліогр. слов. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису; авт.-уклад. Л. В. Гарбар. Київ, 2017. 614 с.

В. К. Пухтинский
На жизненном пути.

В. К. Пухтинський прожив довге (92 роки), сповнене випробуваннями та працею життя, був свідком багатьох подій, і цілком природньо, звертався до мемуарного жанру аби розповісти про них своїм сучасникам і нащадкам. Із зрозумілих причин спогади В. К. Пухтинського донедавна були недосяжні для вітчизняних дослідників та читачів. Це й спонукало нас підготувати їх першу публікацію. Скрупульозна пам'ять автора закарбувала важливі події далеких 30 років ХХ ст. Загалом, спогади В'ячеслава Костянтиновича, як історичне джерело, містять цікаві факти і спостереження, які суттєво доповнюють наші уявлення про Ніжинську вищу школу та її бібліотеку.

Нижче мовою оригіналу, без будь-яких скорочень, подаються колоритні спогади В. К. Пухтинського. Документи подаються за рукописами автора зі збереженням пунктуаційних, орфографічних, лексичних та стилістичних особливостей. Авторські скорочення реконструйовані в квадратних дужках. Публікацію супроводжують примітки, в яких наведено або уточнено відомості про згадані у тексті події та персоналії.

В о с п о м и н а н и я о Нежинском педаг[огическом] институте

Вступление.

В 1909 г. праздновалось 100-летие со дня рождения Н. В. Гоголя. В журналах, газетах, научных статьях этой дате было посвящено много материалов. Особенно запомнилась мне статья, с которой выступил знаменитый историк и социолог Максим Максимович Ковалевский в газете «Русское слово», под заглавием «Гоголевщина на Руси неистребима». Почтенный ученый с мировым именем оказался пророком. Вот два очерка, подтверждающие остроумные высказывания М. М. Ковалевского.

I. «До нас їде Скрипник». Уже этот заголовок напоминает слова, обращенные А. А. Сквозник-Дмухановским к собравшимся у него чиновникам: «Я пригласил вас, господа, чтобы сообщить вам неприятнейшее известие: к нам едет ревизор!»

Во время визита наркома просвещения УССР я работал не только преподавателем Нежинского пединститута им. Н. В. Гоголя, но и заведовал огромной и знаменитейшей на Украине институтской библиотекой. Эта весьма нелегкая работа дала мне возможность проживать в доме, где находилось правление института, сразу, как войти направо от грандиозных, но весьма аляповатых по архитектуре ворот (рукотворного памятника, возведенного быв. завхозом Бурштинским).

В одну из сентябрьских ночей 1933 г., часов около 5 утра, услышал я энергичный стук в двери моей квартиры (на втором этаже). «Что-то, очевидно, случилось в библиотеке – пожар или ограбление» – подумал я. Открываю двери. Ночной сторож мне: «т. Пухтинский, Вас просит немедленно директор». Торопливо одевшись, выхожу. Навстречу мне шествует важно зам. директора т. Тихий (сей Тихий, когда был моим студентом, отличался очень тихим характером, но сделавшись после окончания института *persona grata*, стал весьма громким, оправдывая классическую поговорку «*honores mutant mores*»¹. Полусерьезно, полусхутом говорит мне: «Ідіть, ідіть на розправу!» Через несколько шагов, мило улыбаясь, безмолвно указывает мне перстом на двери квартиры директора института почтенная дама, зам. директора по хозяйственной части. «Ну, слава Создателю, ничего страшного» – подумал я.

Поднимаюсь на 2-й этаж дома, где находились аппартаменты директора, добрейшего Степана Семеновича Порады². Здравуюсь. «О, це добре, Вячеславе Костянтиновичу! Це по-воєнному. Вибачте мені, що я Вас потурбував, але невідкладна справа: до нас їде Скрипник³, то Ви будьте так ласкаві, зайдіть зараз же до Карпа Архиповича (К. А. Ермоленко был служителем библиотеки, по нраву очень

ворчливый старик, но идеальный работник, обладавший способностью даже в темноте найти книгу в библиотеке). Ви скажіть йому, щоб він зараз відправився по квартирах бібліотекарш і передав моє розпорядження прибути їм сьогодні до бібліотеки рівно о сьомій годині. Ви також рівно о 7-й годині будьте там».

Исполняя распоряжение директора, иду к суровому Карпу Архиповичу и передаю слова С. С. Порады. Карп Архипович посылает меня «по матушке – по Волге»... Я говорю спокойно старику: «Карп Архипович! Вы бьете не по коню, а по оглобле». Несколько смягчившись от моих спокойных слов, старик говорит: «Ну, добре, все зроблю!».

В ту же ночь директор вызвал к себе и зав. бухгалтерией Иосифа Ивановича Приходько. Ему было поручено с раннего утра дежурить у знаменитых циклопических ворот и следить аккуратно и, увидев подъезжающего или подходящего к институту наркома, немедленно доложить об этом правлению института, которое будет заседать тоже с 7 ч. утра. Еще одному представителю институтской иерархии, помпезному швейцару, Григорию Семеновичу Шамину, не забыли сказать, чтобы он должным образом встретил высокое начальство. (Г. С. Шамин очень походил на русского богатыря: крупный рост, могучая фигура, гордая осанка, борода до пояса, на шее медаль в память царствования Александра III и постоянная трубка в устах; Г. С. всегда был необходимым украшением колоннады у входа в храм науки, смотрел на всех сверху вниз, как на людишек, а разговаривал важным тоном; рассказывали о нем, что он так закоренел, как дуб, с эпохи старого режима, что директора Куиса⁴ (предшественника С. С. Порады) называл «Ваше превосходительство», однако в обиду себя не давал и однажды, когда Куис послал его по «Волге-матушке», то ответил ему взаимной «любезностью»).

Так вот, к 7 ч. утра, все действующие лица комедии были уже на местах. И я, которого друзья называли «Аполлоном среди муз» (пошло это название от престарелого профессора классической филологии, незабвенного Ивана Григорьевича Турцевича⁵, который очень часто посещал институтскую библиотеку). Он мне как-то сказал: «Вы – Аполлон среди муз. Музы, конечно, – не грации и не нимфы. Музы – особы весьма почтенные». Действительно, средний возраст «библиотечных муз» колебался от 45 до 50 лет, а одной из «муз», Ольге Николаевне Михайловской, было уже лет под 70.

На постах зорко несли вахту швейцар Шамин у колоннады института и бухгалтер Приходько у ворот. Представители же хозяйственной части проявляли необычайно суетливую деятельность, наводя парадный порядок (после отъезда наркома долго вспоминали такой Witz⁶: «было парадно, парадно и порядно»).

В библиотеку (в «рабочее ядро»), где на посту находились «Аполлон» и «музы», несколько раз забежал помощник зам. директора по хозчасти т. Курочка (до него этот пост занимал т. Рыбка). «Чи нема у

вас портрета наркома?» – «Як це нема? А ось висить на стінці». – «Так я раніше не бачив цього портрета!» – «Це тому, що Ви мало уваги завжди приділяли бібліотеці!» – «Так, будь ласка, – радісно воскликнул т. Курочка: «Перед тим, коли нарком з'явиться в інститут, ми повісим цей портрет у вестибюлі, над входом до другого поверху. А потім ми його швидко занесем до актового залу та поставим його на столі». Конечно, тов. Курочке нельзя было отказать в такой просьбе, но и он оказал большую услугу библиотеке. Библиотека много лет добивалась, чтобы было проведено в ее помещениях электричество, не жалея расходов, ибо освещалась она лампочками малого калибра, и «Аполлону» и «музам» и библиотечному ворчуну (Карпу Архиповичу) почти вслепую приходилось вечером разыскивать книги на двухэтажных рядах полок. Какую же услугу оказала хозяйственная часть, – конечно, не без ведома дирекции? Двое мужчин втащили в «рабочее ядро» колоссальную корзину. «Что это?» – спросил «Аполлон». – «Це – електролампочки!» – «Это для парада?». – «Ні, це назавжди». – «Если так, принимаю. Прошу развесить их по залам». Вмиг исполнили распоряжение «Аполлона», и все залы засияли, точно залитые лучами солнца.

С 7 ч. утра стали собираться и студенты в институтском актовом зале на 2-м этаже. Около 9 ч. утра появился высокий гость совершенно неожиданно. Стоявший на «почетной» вахте у ворот бухгалтер И. И Приходько отлучился с поста на некоторое время, и осталось совершенно неизвестным, как нарком появился во дворе института. Он прошел к колоннаде, украшающей фасад института, и тут с «высоты величия» посмотрел на небольшого человека, очень скромно одетого, швейцар Г. С. Шамин. Выпуская дым из своей запорожской люльки, он на вопрос подошедшего, как пройти в правление института, мановением руки указал направление, процедив: «Ідіть туди!»

Вот так, совершенно незаметно, явился нарком, как снег на голову. Директор С. С. Порада, деканы и зав. кафедрами в этот момент обсуждали вопрос об успешности студентов. «О, це дуже цікаво» – сказал нарком и стал спрашивать о % успешности по всему институту, по факультетам, по курсам и даже об успешности отдельных студентов выборочно, и у него сложилось впечатление, что учет успешности стоит в институте не на надлежащей высоте.

Пробыл нарком на совещании правления недолго и часам к 9 ½ появился в актовом зале, где до его прихода слышен был шум собравшихся студентов и звучали песни молодежи, с нетерпением ожидавшей появления гостя. Когда он проходил через вестибюль, то над широким входом над лестницей, ведущей на 2-й этаж, увидел свой портрет, но не успел войти в актовый зал, как ловкий т. Курочка водрузил портрет наркома на почетном столе в зале.

Установившееся молчание в зале возвестило о появлении наркома перед студенческой массой. Молчание сменилось звуками голоса наркома, часто прерывавшееся горячими аплодисментами. Но вот

настал момент глубокого молчания, и после краткой паузы раздались несмолкаемые бурные аплодисменты, и нарком в сопровождении институтских главков вышел в коридор и стал направляться в сторону библиотеки. Что же произошло в актовом зале? Нарком обрушился на администрацию института, указав, что учет ведется не на надлежащем уровне, и в один из моментов своей речи сказал: «І ось, я вирішив ліквідувати ваш інститут, як клясу» (жуткое молчание собравшихся...) і перетворити його на університет!» (несмолкаемые аплодисменты!).

После этой овации нарком с представителями институтской администрации подошел ко входу в «рабочее ядро» библиотеки. «Аполлон» вышел навстречу наркому со свитой, и это напомнило обычай, по которому «во время оно» священники выходили на церковную паперть, если церковь посещали высокопоставленные представители духовной или светской власти.

Директор С. С. Порада представил «Аполлона» наркому: «Це – наш викладач і зав. бібліотеки, яку посаду раніше займали професори». «Аполлон» начал знакомить наркома с библиотекой, начиная от «рабочего ядра». Тут он провел минуты три, а потом «Аполлон» повел наркома в помещение фундаментальной библиотеки, которая помещалась в нескольких залах и в длинном коридоре, и тут, при выходе в коридор, загроможденный книгами, нарком почти уперся носом в полку с книгами и произнес: «Тхне цвіллю, тхне цвіллю». По установившемуся порядку «Аполлон» провел гостя по всем залам библиотеки, стараясь вкратце ознакомить его с сокровищами библиотечного фонда. Но нарком как-то равнодушно слушал «Аполлона», и обход всей библиотеки закончился за каких-нибудь 10 минут, тогда как обычно такие экскурсии продолжались часа 1 ½ - 2. После краткой визитации в фундаментальную библиотеку «Аполлон» вернулся с гостем опять в «рабочее ядро». Тут, как на беду, нарком обратился к одной из муз с каким-то вопросом, а она ему ответила по-русски. Нарком желчно заметил: «Ви можете зі мною балакати по-українські – розумію». Тут «Аполлону» стало немного неловко, ибо его диалог с гостем представлял собой некое подобие «французского с нижегородским»: гость по-украински, «Аполлон» – по-русски. «Аполлону» гость не сделал замечания, но почувствовал «Аполлон», что гостю такой языковой разнобой был не по душе.

Гость совсем уже хотел отбыть из нежинского «Athenaeum»⁷, но «Аполлон» обратился к нему с такими словами: «Прошу Вас внести в книгу посетителей библиотеки Ваши впечатления». Гость сказал: «Я цього ніколи не роблю!»

«Аполлон» же, обращаясь к гостю, попросил: «Я Вас очень прошу, ибо наша библиотека занимает на Украине и даже во всем Союзе видное место». Ни слова не говоря, нарком сел за стол, на котором находилась эта книга, и лист за листом, просматривая записи посетителей, взял ручку и что-то стал писать. В это время директор

института и представители институтской администрации стояли за стулом, на котором сидел гость, старались хоть что-нибудь увидеть, что он писал. Окончив писать, гость подал руку «Аполлону» и отбыл. Минут через 10 «Аполлон» и «музы» услышали топот ног институтских главков, поднимавшихся карьером с первого этажа на второй, к библиотеке. «Що він там написав?» – почти хором спросили запыхавшиеся вбежавшие. А гость занес в «памятную» книгу следующее: «На библиотеку института наркомат просвещения Украины до сих пор не обращал должного внимания, впредь же изменится отношение к ней».

Послесловие

Директор С. С. Порада был дельным администратором и очень благосклонным и вежливым к сослуживцам. «Аполлон» и сейчас с удовольствием вспоминает о нем и даже на склоне лет своих ведет с ним дружескую переписку. Степан Семенович был одержим некоторой манией величия, но совершенно невинного свойства.

Так, напр[имер], он всегда утверждал, что Нежинский институт – вторая Академия наук на Украине, что в нем сосредоточена сокровищница культуры (науки, редкая по своему составу библиотека, музей имени Н. В. Гоголя). С большим уважением и вниманием он относился к старой профессуре (В. И. Резанову, М. Н. Бережкову, И. Г. Турцевичу, А. Н. Покровскому). Мечтой его было добиться, чтобы пединститут был преобразован в университет (имени наркома Скрыпника). Очевидно, он уговорил Скрыпника согласиться с его планом и посетить институт. Но такое преобразование нашего института в университет не состоялось⁸.

II. «Доцент» Куляба.

«У меня вольность необыкновенная в мыслях» – слова И. А. Хлестакова («Ревизор» Н. В. Гоголь)

В 1937 г. преподававший историю Украины профессор Николай Неонович Петровский⁹ был снят с работы как буржуазный националист. На его место был назначен некий Куляба. Он как-то раз появился в библиотеке, которой я ведал, и представился как кандидат исторических наук (специальность – история Украины) и доцент. По его рассказам, он был секретарем в одном из отделений Академии наук УССР, хвалился, что лично знаком с некоторыми академиками, а с академиком Платоновым-Гиляровым¹⁰ (спец. – история философии) даже очень близко, чуть не вхож в его семью. «На цього старого я маю такий вплив, що досить мені сказати йому: «Старий, поїдьмо до Ніжина, прочитаєш там лекцію» – він погодиться. Це тому, що я залицяюсь до його дочки».

«Доценту» почему-то понравилось беседовать со мной, и он почти в каждый перерыв между лекциями забежал в библиотеку. Самохвальством своим он докучал мне. Ну, подумал я, уже и вкус у

дочери академика: ее обожатель малого роста, прыщавый, а руки такие потные!

В библиотеку сей «вьюноша» являлся с огромным портфелем, каким-то чемоданоподобным, куда он набирал произведения Ленина, Сталина, Маркса, Энгельса, выдержки из которых зачитывал во время своих «лекций». Все у него по началу шло как-будто хорошо, но вот стали поступать в деканат сигналы, что Куляба дублирует конспекты проф. Н. Н. Петровского. Дело дошло до правления института. Директором в то время состоял некий Мельничин¹¹ – «западинец» (оказавшийся во время партийной чистки человеком подозрительным, с поддельными документами). Он выступал в защиту «молодого вченого, якому треба допомагати». Не знаю, в чем заключалась эта «помощь», но сигналы поступали и поступали, а «молодий учений» появлялся со своим портфелем в аудитории и скудные записи в тетрадке (из конспекта своего предшественника) щедро разбавлял цитатами из классиков марксизма-ленинизма. Забавную фигуру представлял «молодой ученый», важно направляясь со своим грузом на очередную «лекцию». Студенты посмеивались и вопросами своими ставили в тупик «доцента», а он, чтобы снискать благожелательное к себе отношение слушателей, обратился к испытанному еще со времен античного мира подкупу избирателей, так называемому *ambitus* и стал дарить не столь студентам, сколь студенткам блокноты, изготовленные на роскошной бумаге экспедиции заготовленья государственных бумаг. На этих блокнотах было напечатано сверху «Доцент Куляба, кандидат исторических наук». Но ни атрибуты «учености», переполнявшие «чемодан», ни щедро раздаваемые блокноты не имели успеха, и «молодой ученый» сообразил, что для него настала пора «по собственному желанию» *fuga salute petere* (в бегстве искать спасения), и он за благо рассудил (хитрый молодчик!) исчезнуть из Нежина.

Прошло немного времени и в харьковских «Вістях», официозной газете, появился едкий фельетон «Доцент Куляба». Автор фельетона раскрыл «деяния» праправнука А. И. Хлестакова. Стало известным, что Хлестаков перебрался в Николаев, где в самом начале своей «академической» деятельности был хорошо распознан администрацией Николаевского пединститута. Выяснилось, что он не сын бедняка, каким себя рекламировал в Нежине, а сын кулака. Обнаружено было также, что он – не доцент и не кандидат исторических наук. Занимая же маленькую должность в аппарате Академии наук УССР, он втерся в доверие к секретарю одного из отделений Академии и, имея доступ к столу своего начальника, воспользовался печатью и бланками и нафабриковал себе поддельных документов. Почти полгода он дурил головы нежинцам, но николаевцы оказались более проницательными. «Буржуазный» же «националист» Н. Н. Петровский, снятый с работы в Нежине, сразу устроился на работе в Киевском университете и в Академии наук УССР к стыду тех лиц, которые изгнали его из Нежина. О

нем в 11-м томе Советской исторической энциклопедии, на стр. 110, напечатано следующее: Петровский Николай Неонович (14(26) XI.1894 – 20.VII.1954) – укр. сов. историк, чл.-корреспондент АН УССР. С 1937 г. работал в Институте истории Укр. ССР, в 1942-47 – его директор. Автор ок. 100 работ, посвященных истории освободительной войны укр. и белорус. народов 1648-54, источниковедению, в частности летописям Самовидца С. Велички, Г. Грабянки.

Покушение на ограбление монетной коллекции (Münzkabinett¹²) и тяжелые последствия для Неж[инского] пед[агогического] инст[итута]

С 1926 по 1929 г. я отбыл аспирантский стаж в Нежинском пединституте в секции истории античной культуры, состоя на работе районным инспектором народного образования в Нежинском и Лосиновском районах (1927-1928 гг.) и в Плисковском (1928-29 г.).

Осенью 1929 г. меня пригласила администрация Нежинского пединститута на должность зав. библиотекой и преподавателя немецкого языка.

В мои обязанности, как библиотекаря, входило еще заведывание «Комнатой Н. В. Гоголя», находившейся в помещении библиотеки. Музей при институте находился в первом этаже в бывших апартаментах потомка князя Безбородко, графа Кушелева-Безбородко, а также в б[ывшей] институтской церкви. В мое время этим музеем ведал И. Г. Спасский¹³, ставший впоследствии завед[ующим] нумизматическим отделом Эрмитажа в Ленинграде. Его потом сменил молодой человек по фамилии Лапа¹⁴, а затем старик-пенсионер (фамилию я забыл). Обыкновенно посетители музея заходили и в «Комнату Н. В. Гоголя», где пояснения давал я. Их же я водил по всем залам библиотеки, обращая внимание на редчайшие издания, хранившиеся в залах этого храма науки, который по справедливости можно было б назвать «Athenaeum».

Что же находилось в «Комнате Гоголя?» Рукописи Н. В. Гоголя, «Гоголиана» (его сочинения в изданиях разных годов на русском и иностранных языках), богатейшая литература о нем; отдел русских рукописей с древнейших времен (собранных когда-то и описанных профессором Сперанским¹⁵); редчайшая славянская рукописная библия XI в.¹⁶, писанная каллиграфическим почерком и снабженная массой прекрасных иллюстраций и виньеток на библейские темы; роскошное издание истории Ю. Цезаря, сочиненной французским императором Наполеоном III, с дарственной надписью на имя немецкого профессора Ричля, помогавшего составить это сочинение. (У вдовы лейпциг[ского] проф. Ричля Неж[инский] истор[ико]-фил[ологический] институт

приобрел солидную по составу библиотеку, в том числе соч[инения] Наполеона III. – *Прим. авт.*)

В этой комнате между двух окон, выходящих в институтский парк на сев[еро]-запад, находился большой художественный ларец с верхней застекленной полкой, а ниже за двустворчатыми дверцами, находился ряд полок одна над другой. Этот ларец содержал в своих недрах богатейшую редкую монетную коллекцию, подаренную институту потомком князя Безбородко (а пединститут в свое время назывался Лицеум, потом историко-фил[ологическим] институтом). В верхней застекленной витрине лежали монеты греческие, римские и средневековья, а на «многоэтажных» полках – русские, славянские, иностранных государств; на нижней же полке находились оловянные слитки с выбитыми на них копиями монет разных эпох и народов. В этой же комнате на стене висело три картины, написанные крепостным художником Павловым¹⁷, которого Безбородко посылал специально в Италию, чтобы написать красками некоторые исторические места (если мне не изменяет память, то на этих двух больших картинах (2,5 м. в ширину и 1,5 м. в высоту), были изображены Парфенон, Акрополь и Via Appia¹⁸ с круглой гробницей Цецилии Метеллы). В большом коридоре на стенах были вывешены картины этого же крепостного художника, писанные с натуры в Италии).

В первом этаже находился Музей, имевший ряд отделов: I) революции (портреты вождей революции, приказы, объявления, плакаты, декреты; II) по истории г. Нежина и районов; III) знаменитой артистки Заньковецкой¹⁹ (личные вещи, сувениры, фотографии, портреты, письма к ней выдающихся писателей, артистов и др.)

В этом же музее расположена была картинная галерея знаменитых художников Западной Европы в оригиналах и копиях (каталог их был составлен Турцевичем, братом профессора И. Г. Турцевича²⁰).

Все это являлось ценнейшим кладом науки и искусства не только для нежинцев, но и для всей Украины и России. В музее очень часто проводились экскурсии для нежинских жителей и студентов пединститута.

Приезжали в Нежин также специалисты-ученые и представители художественных профессий (артисты и художники) из других городов и знакомились с ценными экспонатами Музея при институте и в «Комнате Н. В. Гоголя».

Что же произошло в одну прекрасную летнюю ночь? Меня заменял мой помощник по библиотеке, покойный Г. П. Первушов, когда я был в отпуску. На его обязанности было по окончании работы закрыть оба окна в «Комнате Гоголя» на внутренние ставни с особыми запорами, но перед этой трагической ночью он забыл это сделать. Я же, хотя и находился в отпуску, ежедневно заходил в библиотеку. Так и после трагической ночи прошел я по коридору и ужаснулся, увидя, что в двери «Комнаты Н. В. Гоголя» (они были сверху остеклены) проникают

дневные лучи, а когда вошел в эту комнату, меня охватил ужас: в ларце разбита застекленная витрина, а многоярусные ящики открыты, так как дверцы ларца распахнуты. Я, немедля ни минуты, пришел на квартиру директора С. С. Порады (день был воскресный) и доложил ему о случившемся. Он без замедления позвонил в милицию, и ее сотрудники явились в Торгсин²¹, куда через некоторое время пришли «герои» события. Они, как потом выяснилось на суде, принесли в Торгсин половину древнегреческой монеты золотой (они ее распилили пополам) и попросили кое-что из одежды и еще чего-то, говоря, что они, молодые люди, хотят прилично одеться и кое-что купить. Администрация Торгсина была предупреждена (за эту половину золотой монеты отпустили им несколько свертков товаров, пригласив их еще заходить). Как только «герои» стали выходить, их арестовала милиция, и вскоре состоялся суд.

На суде выяснилось, что перед визитом в Торгсин, в лунную ночь эти юноши (один из них окончил курс на естественном факультете, а другой – филолог – перешел с первого курса на второй) зашли в парк с тыльной стороны, куда выходили окна «Комнаты Н. В. Гоголя». Один из них, старший по возрасту и уже дипломированный, приставил лестницу к окну этой сокровищницы и, разбив окно, орудовал внутри, а «молокосос» – филолог стоял внизу на часах, вооружившись топором.

Ночь была лунная, как я отметил выше, и естественник-«дипломант», проникнув в комнату, разбил стеклянную крышку в ларце, где помещались золотые греческие и римские монеты, захватил одну из них, а в ларце внизу «раскрыл» дверцы и из нижнего этажа набрал почти мешок оловянных слитков, на которых выбиты были копии разных монет, приняв, очевидно, эти слитки при лунном свете за серебро.

В процессе судебного разбирательства над «героями» прокурор настаивал на строгом наказании виновных, а защитник вступился за них: «Молодым людям очень хотелось приобрести что-нибудь в Торгсине, и это побудило их совершить преступление. Они несомненно виноваты, но примите во внимание, граждане судьи, в каком учебном заведении они получили воспитание. Это, ведь, гнездо буржуазных националистов!» Этот мотив повлиял, по-видимому, на прокурора, и старшего из юношей, уже естественника-дипломанта, осудил суд на 5 лет, а младшего, филолога, на 1 год.

Какие же последствия для пединститута имели место после покушения на ограбление монетной коллекции?

Наркомом просвещения в 1937 г.²² (в год покушения на ограбление) был В. П. Затонский²³. Считая, что Неж[инский] пединститут не может обеспечить надежную охрану ценностей, содержащихся в Музее и в «Комнате Н. В. Гоголя», В. П. Затонский приказал передать: монетную коллекцию Безбородка в Киевский музейный городок (б. Киево-печерская лавра), а рукописи Н. В. Гоголя, всю «Гоголиану», собрание русских рукописей, рукописную Библию XI века, роскошное издание

«Истории Ю. Цезаря» (сочинение франц. императора Наполеона III) – все это по приказу наркома было передано в библиотеку при Академии наук УССР. Весь же Музей (включая и комнату артистки Заньковецкой) и всю картинную галерею было передано частью в Киевский Музей революции, частью в Госуд[арственную] художественную галерею, расположенную против здания Киевского университета и памятника Т. Г. Шевченко (б. галерея Ханенко, родственника сахарозаводчиков Терещенок). Из фонд[аментальной] библиотеки было взято Киевским университетом 10 тысяч томов исторического содержания.

Приказ Наркома обсуждался на общеинститутском собрании. Говорилось, что все ценности, отобранные от пединститута, должны оставаться в нем, носящем имя Н. В. Гоголя. Помню, что и я выступал на этом собрании, приводя такие примеры: музей Л. Н. Толстого находится в Ясной Поляне, музей Некрасова – в Карабихе, Гёте – в Веймаре и Вольтера – в Сан-Суси, т.е. в местах, связанных с их деятельностью и родными местами, где они находились в разные периоды своей жизни. Увы, слабые наши голоса остались гласом вопиющего в пустыне!

Перед празднованием 120-летнего юбилея в 1940 г. администрация Неж[инского] пед[агогического] инст[итута] командировала декана филологического факультета М. И. Повода²⁴ и меня, как сведущее лицо, в Киев с целью выяснения, что из взятых в 1937 г. может быть возвращено пединституту.

Зашли мы в Академию наук УССР. Президент ее, А. В. Палладин²⁵, очень любезно принял «ходаков», но сказал, что рукописей Н. В. Гоголя Академия не возвратит, а копии их фотографические обязательно пришлет. Но обещания своего А. В. Палладин не выполнил. «Гоголиана» и рукописный отдел также не были возвращены.

Зашли мы в музейный городок (Киево-печ[ерскую] лавру). Там нам заявили, что все монеты строго систематизированы и занесены в реестры по отделам. Как были распределены экспонаты Музея, трудно было выяснить. Где экспонаты из «Комнаты Заньковецкой», мы не добились ответа. Картины из Безбородковской галереи оказались сваленными в подвалах «Госуд[арственной] галереи» (б. Ханенко, родст[венник] сахарозаводчиков Терещенко). А 10 тысяч томов исторического содержания, взятых Киевским университетом, узрели мы лежащими штабелями в актовом зале университета.

Вот на крайних полюсах событий: половина древнегреческой монеты, попавшей в Торгсин от неопытных грабителей, на одном полюсе, а на другом – изъятие из Неж[инского] пединст[итута] ценнейших предметов культуры.

Державний архів Чернігівської обл., Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 1-9. Рукопис, оригінал.

Примітки

¹ “Honores mutant mores” – «Почесті змінюють звичаї»; латинський крилатий вислів, що приписується Плутарху.

² Порада Степан Семенович (1902–?) – працював у штаті викладачів НІНО з 1930 по 1934 на посадах директора НІНО, доцента кафедри педагогіки, завідувач кафедри педолого-педагогічних дисциплін. Зазнав політичних переслідувань та репресій (з 1934).

³Скрипник Микола Олексійович (1872–1933) – укр. радянський партійний і державний діяч, один із засновників КП(б)У. Головний ідеолог «націонал-більшовизму» та організатор політики «українізації». З 7 березня 1927 року по 7 липня 1933 року очолював Народний комісаріат освіти УРСР.

⁴ Куїс Микола Григорович (1890–?) – ректор і політ. комісар Ніжинського ІНО (1924–1930). За час його керівництва посилено матеріальну базу й налагоджено стабільний навчальний процес. Викладач політекономії, науковий співробітник науково-дослідної кафедри історії культури та мови. В нових умовах він не зміг відстояти традиції Ніжинської наукової школи, і науково-дослідну кафедру у 1930 р. закрили. 30 квітня 1937 заарештований, 25 серпня того ж року за звинуваченням у приналежності до контррев. троцькіст. підпіл. організації засудж. до розстрілу. Реабілітований 1957.

⁵Турцевич Іван Григорович (1856–1938) – історик, античник та медієвіст, професор Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька.

⁶Witz (нім.) – жарт, дотеп.

⁷“Athenaeum” – назва закладу вищої освіти у стародавньому Римі та Візантії.

⁸ Реорганізація Ніжинського ІНО в університет, проголошена М. П. Скрипником, так і не відбулася. В Україні розгорнулася гостра кампанія боротьби з «націонал-ухильництвом» та «українізацією», що була організована за наказом з Москви. Невдовзі після відвідання Ніжина, 7 липня 1933 р. на засіданні політбюро у Харкові нарком освіти М. П. Скрипник зазнав нищівної критики за «мовне шкідництво». У той же день він застрелився у власному кабінеті.

⁹Петровський Микола Неонович (1894–1951) – укр. історик, чл.-кор. АН УРСР (з 1945), випускник Ніжинської вищої школи, викладач історії України Ніжинського ІНО (1924–1933).

¹⁰Гіляров (Платонов-Гіляров), Олексій Микитович (1856–1938) – український філософ, педагог, письменник, один з організаторів та перший академік-філософ ВУАН.

¹¹Мельничин Гнат Миколайович – директор Ніжинського педагогічного інституту (1934–1935).

¹²Münzkabinett (нім.) – нумізматична колекція.

¹³Спаський Іван Георгійович (1904–1990) – доктор історичних наук, історик монетної системи Київської Русі, України та Росії. Випускник Ніжинського ІНО. У 1920-х рр. брав участь у створенні Ніжинського Окружного історичного музею, став його першим штатним директором. З 1932 р. – співробітник нумізматичного відділу «Ермітажу» (з перервами). У 1934–1938 рр. зазнав незаконних репресій. Реабілітований 1956 р.

¹⁴Лапа Валентин Петрович (1909–1980) – укр. художник, мистецтвознавець, уродженець м. Ніжина. У кін. 1920 – на поч.1930-х рр. – директор Окружного історичного музею в Ніжинському ІНО. Після ліквідації музею у 1934 р. – співробітник художнього відділу Полтавського краєзнавчого музею. З 1943 р. – на еміграції в Німеччині та Австралії.

¹⁵Сперанський Михайло Несторович (1863–1938) – укр. та рос. літературознавець, славіст, фольклорист, палеограф, біограф М. В. Гоголя, професор Ніжинського історико-філологічного інституту кн. О. Безбородька. Протягом 1902–1907 рр. склав

детальний опис колекції манускриптів бібліотеки НІФІ. З 1907 р. – професор Московського університету. У 1934 р. репресований у справі т. зв. «Рос. національної партії».

¹⁶Тут – помилка автора. Йдеться про грецьке рукописне Євангеліє X-XI ст., яке на той час зберігалось в рукописній колекції бібліотеки.

¹⁷Павлов Капітон Степанович (1792–1852) – художник. Викладав малювання в Ніжинській гімназії вищих наук із 1820 до 1839 р. Після виходу у відставку приїхав до Ніжина, де жив близько 10 років. За 19 років життя й праці в Ніжині створив цілий ряд полотен. Працював переважно в жанрі портрету.

¹⁸Via Appia – Аппієва дорога у Стародавньому Римі.

¹⁹Заньковецька (Адасовська) Марія Константіївна (1854–1934) – укр. акторка й театральна діячка, перша народна артистка Республіки (1923).

Очолювала драм. гурток студентів Ніжинського історико-філологічного інституту. У 1927 році подарувала свої речі Ніжинському Окружному музею, при музеї Ніжинського інституту народної освіти.

²⁰Турцевич Йосип Григорович (1859–1923), випускник Академії мистецтв, пізніше вчитель малювання и чистописання 2-ї Одеської гімназії, рідний брат І. Г. Турцевича.

²¹Торгсін – спеціальна установа для торгівлі з іноземцями в СРСР, що здійснювала операції з валютою та коштовностями.

²²В. К. Пухтинський помиляється, оскільки згадуване ним пограбування нумізматичної колекції відбулося у 1934 р. Див.: Описи нумізматического собрания учреждений Нежинской высшей школы середины XIX – первой трети XX вв.: исслед. и док./ сост.: Самойленко А.Г., Зозуля С.Ю., Потапенко М.В.; Нежин. Гос. Ун-т им. Н. Гоголя, Центр памятниковедения НАН Украины и УООПИК. – Нежин: НГУ им. Н. Гоголя, 2013. – 192 с.; илл. – С. 15.

²³Затонський Володимир Петрович (1888–1938) – укр. більшовицький партійний і державний діяч, академік ВУАН. Один з організаторів «Голодомору» 1932–1933 рр., борець з «українізацією» та «націонал-ухильництвом». У 1933–1937 рр. народний комісар освіти УСРР. Репресований у 1938 р. У 1934 р. за наказом В. П. Затонського в Ніжинському ІНО ліквідовано Окружний історичний музей, нумізматичний кабінет та «Кімнату М. В. Гоголя», з бібліотеки вилучено Рукописний фонд, колекцію «Гоголіана» та частину стародруків.

²⁴Повод Марко Іванович (1910–1985) – кандидат філософських наук, доцент, працював в Ніжинському інституті з 1935 по 1963 рр., декан факультету мови і літератури (1936–1939), завідувач кафедри філософії (1949), завідувач кафедри марксизму-ленінізму (1950), директор державного педагогічного інституту (1954–1963).

²⁵Палладін Олександр Володимирович (1885–1972) – укр. рад. вчений-біохімік. Президент Академії наук Української РСР (1946–1962), академік АН УРСР і АН СРСР. Засновник української школи біохімії.

Науково-популярне видання

**Серія «Імена в історії бібліотеки»
Випуск 3**

Галина Осіпова

**Маловідомі постаті бібліотеки
Ніжинської вищої школи:
В'ячеслав Костянтинович Пухтинський
(14.12.1888–2.02.1980)**

**Відповідальний за випуск:
О. С. Морозов – директор бібліотеки**

**Макет обкладинки: Г. М. Зоценко
Літературний редактор – Д. М. Бобрик**

**Редактор-бібліограф – Л. П. Косовських, завідувач сектору
наукової бібліографії бібліотеки**

